

DERS ADI İslam Düşünce Tarihi

ÜNİTE ADI İslam Düşüncesi Tarihine Giriş (Kavramları, Sınırları, Oluşumuna Etki Eden İç ve Dış ÜNİTE NO 1

YAZAR Prof.Dr. İBRAHİM HAKKI AYDIN

İSLAM DÜŞÜNCESİ TANIMI Köken olarak “felsefe”, Latince "philo" sevgi ve "sophia" bilgi, hikmet kelimelerinden oluşmuştur. Felsefenin de bu iki sözcüğün bileşimi olan "philosophia"dan geldiği bilinir. Aynı sözcük bazen “hikmeti seven” anlamında “filozof” diye de ifade edilir. Felsefe kelimesi Arapça “falsafa” kelimesinden gelmektedir. Daha doğrusu “falsafa” Yunanca “filosofia”nın Arapçaya uydurulmuş şeklidir. “Filosofia” kelimesi sevgi anlamına gelen “filo” ve hikmet anlamına gelen “sofia” dan müteşekkildir. Felsefe kelimesini ilk kullananın Pythagoras olduğunu söyleyenler de vardır. “Felsefe” ve “hikmet” kelimeleri İslam düşünce tarihinde genellikle aynı anlamda kullanılmıştır. İslam filozofları XI. yüzyıldan itibaren felsefe yerine hikmet kelimesini kullanmışlardır. Bunun sebebi ise İslam dünyasında çok erken dönemlerde başlayan felsefe aleyhtarlığıdır. Filozoflar, felsefe yerine hikmet kelimesini kullanarak mevcut olan bu tepkiyi azaltmayı düşünmüşlerdir. Çünkü hikmet kelimesi Kur’an-ı Kerim’de birçok ayette geçmektedir. Bunun bir başka sebebi olarak da felsefe kelimesinin zaten anlam olarak hikmet kelimesinde mevcut olması gösterilebilir. İslam kültür ve medeniyeti içinde düşünme eylemi, entelektüel geleneklere hayat veren ve bu gelenekler içinde çeşitli açıklamaların konusunu teşkil eden insani bir çabadır. Özellikle İslam dini bu insani çabayı sürekli desteklemiştir. İslam düşüncesi, İslam kültür ve medeniyeti bünyesine dâhil düşünür ve filozofların düşünce faaliyetlerinin tamamı ve ortaya koydukları düşünceleri kapsamaktadır. Aynı şekilde İslam felsefesini de şöyle tanımlayabiliriz. VIII. yy.’dan itibaren İslam kültür ve medeniyetinin hâkim olduğu coğrafyada meydana gelen felsefe, düşünce hareketlerinin tamamına İslam felsefesi denir. Bu noktada İslam felsefesi ile İslam düşüncesi bir anlamda aynileşmektedir. Bazı araştırmacılar, bu tanıma “Müslüman düşünürlerin ve filozofların ortaya koydukları düşünceler, felsefeler” olarak tanımlarlar. İslam düşüncesi, Müslümanlar tarafından üretilen her türlü düşüncenin bütününe ifade eder. Ancak bu tanımlama genel olarak doğru kabul edilse de her bağlamda doğru olmayabilir. Ayrıca bu düşünceye “İslam düşüncesi” adının verilmesi, onu meydana getiren düşünürlerin Müslüman olmasından değil de bu düşüncenin en önemli kaynağının İslam olmasındandır. Bu konuya ileride yer vereceğiz. Öncelikle bu tanımdaki “İslam” kavramı üzerinde durmak gerekir. “İslam” her şeyden önce değişmez inanç ve prensipler üzerine kurulmuş bir dindir. O; düşüncelerin, felsefelerin aksine, teorilerden oluşmaz. İslam, bir dinî yaşam biçimi oluşturduğu gibi, bir kültür ve medeniyet de oluşturmuştur. Bunun için, bir dinin adı olduğu kadar, kendi sisteminin etrafında oluşan bir toplumun, bir uygarlığın ve bir medeniyetin de adıdır. “İslam” ve “felsefe” kavramlarının birleşmesinden meydana gelen “İslam felsefesi” ya da “İslam düşüncesi” tıpkı “İlk Çağ düşüncesi”, “Yeni Çağ felsefesi”, “Yunan düşüncesi”, “Helenistik düşünce”, “Hint felsefesi” “Budist düşüncesi”, gibi bir isimlendirmedir. Bu terimlerdeki “düşünce” ya da “felsefe” neyi ifade ediyorsa İslam felsefesindeki felsefe de aynı şeyi ifade eder. Yoksa anlaşılması gereken, “İslam’ın felsefesi” değildir. “İslam” kelimesi bir dinin özel bir adı olarak İslam dininin felsefesi anlamında kullanılmamıştır. Burada ki “İslam” kelimesi bir sıfat olarak ve bu felsefenin kime ait olduğunu belirtmek için kullanılmıştır. İslam Düşüncesinin Fikrî Kökleri İslam düşüncesinin oluşumunda çeşitli kaynakların katkısı olmuştur. İslam mütefekkirleri felsefelerini, fikirlerini, düşüncelerini oluştururken doğal olarak başka felsefelerden fikirlerden ve kültürlerden yararlanmışlardır. Bu anlamda İslam düşüncesinin fikrî kaynaklarını iki grupta değerlendirmek mümkündür: a) Yerli Kaynaklar Yerli kaynaklardan maksat, Kur’an-ı Kerim ve Hz. Peygamber’in sözleri başta olmak üzere, İslam kültür ve medeniyetidir. İslam düşüncesi kapsamında yer alan hiçbir düşünce, filozof ya da felsefi sistem yoktur ki, bu iki kaynaktan yararlanmamış olsun. Bütün düşünürlerde, müfessirlerde, mutasavvıflarda ve filozoflarda bunların izlerini görmek mümkündür. Kur’an-ı Kerim’in ve hadislerin İslam felsefesinin kaynaklarından olduğunu gösteren bir başka delil de Müslüman düşünürlerin yabancı kaynaklardan aldığı bilgilerin İslam’ın temel prensiplerine ters düşmesi hâlinde bunları İslamileştirme yoluna gitmeleridir. Örneğin Yeni Eflatunculuk’tan aldıkları evrenin yaratılışının akli bir açıklaması olan Sudur Nazariyesi’ni, İslam’daki Allah’ın hür iradesi ile yaratması prensibiyle uyuşturmaya çalışmışlardır. Bütün bunlar bize Müslüman filozofların Kur’an ve sünnetten etkilendiklerini göstermektedir. İslam felsefesi sadece saf felsefe ile sınırlı olmayıp İslami

prensiplerin etkisi de son derece önemli bir yer tutmaktadır. Bu felsefenin adına “İslam” denilmesi, kaynakları arasında ana kaynak ve esas unsurun İslami prensipler olmasına dayanır. İslam; insanları, insan aklının ulaşabileceği çeşitli bilgi ve ilimleri ortaya çıkarmaya sevk ettiği gibi, onları ayrıca sosyal kanunlar ile tabiatla ilgili meseleler üzerinde düşünme, araştırma ve hüküm çıkarmaya da davet eder. İslam kültürünün düşünürleri de bu fikrî çerçeve içinde hareket etmişlerdir. Kur'an-ı Kerim’de ve hadislerde bu türden hedeflere davetler pek çoktur. Bu nedenle İslam dilozofları “İslam'dan etkilenmiştir.” ifadesini kullanmak dahi istemiyoruz. Çünkü onlar, zaten İslam kültür ve medeniyeti içinde doğmuş, İslam'ın içinde yetişip felsefe yapmış düşünürlerdir. b) Yabancı Kaynaklar İslam dininin yanı sıra yabancı kültürlerin felsefi mirasları da İslam felsefesinin oluşmasına kaynaklık etmiştir. Yabancı kültürlerdeki akli ve felsefi düşünceler, özellikle yukarıda aktardığımız medrese ve tercümelemler, bu konuda aktif rol oynamıştır. İslam dünyasında felsefe ve kelamın gelişmesi VIII. yüzyılın ortalarında Abbasiler’in yönetime gelmeleriyle başlamıştır. Nitekim birçok yabancı ilim adamı, özellikle de Suriye’de yaşayan Süryani ve Sabii’lerden birçok ilim adamı, dinî inançlarına bakılmaksızın Müslümanların idaresi altında çalıştırılmıştır. Müslümanlar bunlardan öncelikle tıp, astronomi ve matematik gibi ilimleri öğrendiler. Bu konulardaki eserleri Arapçaya tercümeyle başladılar. Ancak bu dönemde bu ilimlerin felsefeyle iç içe olması ve bu işlerde görev alanların birçoğunun aynı zamanda da filozof olması felsefenin bu yolla İslam dünyasına girmesine imkân sağladı. Bu tercümelemler sayesinde Müslümanlar kendilerinden öncekilerin felsefi fikirlerini öğrendiler. Biz burada “yabancı düşünceler” derken İslam’dan önceki dönemlerde gerçekleştirilen bütün düşünce hareketlerini kast etmekteyiz. Çünkü temelinde İslam kültür ve medeniyeti olmayan düşüncelerin hepsini bu kategoride değerlendirmekteyiz. Bundan dolayı daha sonra İslam kültür ve medeniyeti kapsamına dâhil olan bazı düşünceleri “yabancı kaynaklar” başlığı altında değerlendiriyoruz. Bu bağlamda İslam düşüncesinin doğuşuna etki eden, kaynaklık yapan başlıca yabancı düşünceler şunlardır: Antik Yunan ve Helenistik devir felsefesi; İran kültür ve düşüncesi; Hind kültür ve düşüncesi; Arap kültür ve düşüncesi; Türk kültür ve düşüncesi.

DERS ADI İslam Düşünce Tarihi

ÜNİTE ADI İslam Düşüncesinin Oluşumunda Sokrates Öncesi Felsefenin Yeri

ÜNİTE NO 2

YAZAR Prof.Dr. OSMAN ELMALI

• Sokrat Öncesi Dönem: • Felsefe tarihi genel olarak İlk Çağ, Orta Çağ, Rönesans, Yeni Çağ ve Çağdaş felsefe olmak üzere beş dönemde değerlendirilmektedir. İlk Çağ felsefesi Thales’le başlayıp Roma İmparatorluğu döneminde Hristiyanlığın resmî din olarak kabul edilmesinden sonra, İmparator Justinianus tarafından Atina’daki felsefe okulunun kapatılmasına kadar devam eden dönemdir. • İlk Çağ Yunan felsefesi genellikle Sokrates öncesi (Presokratik dönem) ve Sokrates sonrası olarak adlandırılan iki bölümde ele alınır. Sokrates öncesi dönemin başlarında daha çok doğa felsefesi yapılmış evren, madde, insan vb. gözleme, deneye ve usa vurmaya dayalı olarak anlaşılmaya çalışılmıştır. • Bu dönemin en önemli problemi, maddenin esasının ne olduğu, yani arche problemidir. Varlık ve oluşun meydana gelmesinde her filozof, farklı bir unsur ve etken öngörmüştür. Bu dönemde varlığın meydana geldiği unsur konusunda bazı filozoflar monist bir belirlemeyi tercih ederken diğer bazıları bu konuda pluralist bir yaklaşım içinde olmuştur. Her şeyin temelinde yalnızca suyun, havanın veya ateşin olduğunu savunarak varlık ve oluşu maddi bir temele dayandıran filozofların yanında archeyi apeiron veya logos gibi soyut bir etken olarak düşünen filozoflar da bu dönemin farklı renkleri olarak mevcuttur. Varlığın oluşmasının nedenini ararken bazı filozoflar panteizme, bazıları mistisizme, diğer bazıları da materyalizme ulaşmıştır. Sokrates öncesi felsefenin sonraki dönemlerinde ise insan, kültür, toplum ve devletle ilgili kavramlar sorgulanmaya başlamış, yine gözlem ve usa vurma yöntemleriyle belli sonuçlara ulaşılmıştır. • Naturalist Dönem: • Bu dönem filozoflarının düşüncelerini çok kısa ele almak gerekirse kendi gözlemlerinden yola çıkan Thales, evrendeki bütün varlıkların ana maddesinin “su” olduğunu, her şeyin sudan meydana geldiğini ileri sürmüştür. Burada suyun hem aktif prensip hem de pasif prensip olduğu söylenebilir. Anaximandros da Thales gibi “arche” problemi üzerinde durmuştur. Bu filozofa göre arche; sonsuz, sınırsız, tanımlanamayan, var olmamış (ezelî), yok olmayacak olan (ebedî) ve ne olduğu tam olarak bilinmeyen bir madde olan “apeiron”dur. Anaximandros’un arche’si, anlaşılacağı gibi soyut bir bilinçtir. Bu açıdan Thales’ten daha ileri bir düşünceye sahip olduğu ifade edilebilir. Anaximenes’e göre ise arche, havadır. Anaximenes’in belirlediği arche Thales’ten daha ileri kabul edilse de büyük olasılıkla o günkü şartlarda havanın bir madde olduğu düşünülmemiştir. Yani yine soyut bir varlık nedeninden söz etmek mümkündür. Pythagoras’a göre ise arche sayıdır. O, bütün varlığın esası olarak bir “1” sayısını kabul etmiş, bir olan varlığın da Tanrı olduğunu ileri sürmüştür. Oluşu düzenleyen Tanrı olmakla birlikte, varlığın esasındaki 1, evrendeki düzen göz önüne alınarak oran ve orantı şeklinde kabul edilebilir. Herakleitos’a göre de değişimin ana ilkesi evrenin ruhu (küllî ruh) anlamına gelen Logos’tur. Oluşu düzenleyen soyut bir varlık olan Logos’tan başka varlığın esasında ateşin olduğu da yine Herakleitos tarafından iddia edilmiştir. Parmenides, değişime karşı çıkmış, evren, insan ve Tanrı’yı aynı şey olarak kabul etmiştir. Bu nedenle ne varlık ne Tanrı değişir. Evrende değişim, çokluk ve hareket bulunmaz. Empedokles, dört unsur (anasır-ı erbaa) nazariyesini kabul etmiştir. Ona göre bütün varlık, hava, su, toprak ve ateşten meydana gelmiştir. Her varlıkta bu dört unsur farklı oranlarda bulunmaktadır. Anaxagoras sınırsız unsur kabul etmiş, her varlığın kendi unsurundan meydana geldiğini savunmuştur. Demokritos, atom nazariyesini geliştirmiş ve bütün varlığın atomlardan meydana geldiğini ifade etmiştir. Sofistlerden bazıları doğru, yanlış, iyi, kötü, hakikat gibi kavramları ele almış rölativizme ve individualizme ulaşmışlardır. Diğer bazı sofistler ise adalet kavramını analiz ederek siyaset felsefesi yapmışlar kuvvet ve sözleşme teorilerini ilk defa olmak üzere ileri sürmüşlerdir. • İslam Düşüncesine Etki: • Bu sonuçlar, felsefenin doğduğu bölgede, daha sonra gelen filozofları ve felsefeleri etkilediği gibi, farklı coğrafya ve farklı medeniyetlerin mensuplarınca üretilen düşünceleri de etkilemiştir. Bu çerçevede İslam felsefesi de bu etkiden nasibini almıştır. Antik Yunan felsefesinin Müslüman düşünürler tarafından tercüme edilmesiyle, İslam dünyasında yeni fikir hareketleri ortaya çıkmaya başlamıştır. • İslam düşüncesinin Antik Yunan düşüncesinden etkilenmiş olabileceği alanlar ontolojik, epistemolojik ve aksiyolojik hususlardır. Detaylandırmak gerekirse bu hususlar panteizm, pan-enteizm, evrim, maddecilik, mantık, rasyonalizm, atomizm, anasır-ı erbaa, sembolizm, septisizm, sözleşme teorisi, ruh vb. alan ve kavramlardır. İlk Çağ Yunan düşüncesinin, İslam felsefesinin oluşumunda pay sahibi olması, oldukça

normaldir. Çünkü medeniyetler birbirine katkı sağlayarak gelişmişlerdir.

DERS ADI İslam Düşünce Tarihi

ÜNİTE ADI İslam Düşüncesinin Oluşumunda Sokrates Sonrası Felsefenin Yeri

ÜNİTE NO 3

YAZAR Prof.Dr. HACİ ÖMER ÖZDEN

İSLAM DÜŞÜNCESİNİN OLUŞUMUNDA SOKRATES SONRASI FELSEFENİN YERİ Her düşüncenin etkilenmiş olduğu, kendinden önce bulunan bir başka düşünce vardır. Kendisinden sonraki tüm düşünce sistemlerine etki eden Yunan felsefe ve bilimi de daha önce mevcut olan Babil, Mısır ve Hint dünyasında üretilmiş çeşitli fikirlerin etkisinde kalmıştır. Bunun gibi İslam dünyası da gelişme ve genişlemeye başladığı günden itibaren kendisinden önceki düşünce zeminlerinden oldukça derin tesirler altında kalmıştır. Bu bakımdan İslam düşüncesi de ortaya çıkış ve gelişme aşamalarında özellikle Yunan felsefesinden etkilenmiştir. Çünkü Yunan felsefesi, o zamana kadarki en gelişmiş düşünce sistemi konumunda bulunmaktadır. Aslında bu etki normaldir ve hatta kaçınılmazdır. Çünkü bu durum, düşüncenin devamlılığı bakımından çok önemlidir. Bir fikrin yaşatılabilmesi için o düşünceye başkalarının da bir takım katkılarda bulunması önemlidir. İslam düşünürleri, Yunan filozoflarından etkilenerek hem yeni bir felsefe olarak İslam felsefesinin doğuşunu ve gelişmesini sağlamışlar, hem de Yunan felsefesine sahip çıkarak bu felsefenin devamlılığına katkıda bulunmuşlardır. Çünkü bir düşünce ne kadar çok işlenir, üzerinde durulursa o kadar ilerler ve gelişir. SOKRATES ve FELSEFESİ (MÖ 469/470-349) Sokrates'in kendisi tarafından yazılmış bir eseri yoktur. Onun fikirleri, öğrencilerinden ve özellikle de Platon'dan öğrenilmiştir. Sokrates, yaşadığı gibi düşünmüş ve düşündüğü gibi konuşmuş, savunduğu düşünceleri hayatına aktarmış, hatta bu uğurda hayatını feda etmekten çekinmemiş bir filozoftur. Felsefesinde temel problem olarak insanı ele almıştır. Sokrates, tümel bir doğrunun bulunmadığını kabul eden sofistlere karşılık, böyle bir bilginin varlığını savunmuştur. PLATON VE FELSEFESİ (MÖ 427-347) Sokrates'in sadık bir öğrencisi olan ve onun haksız yere ölümünden sonra Atina'dan ayrılan Platon, maceralı bir seyahat sürecinin sonunda tekrar Atina'ya dönmüş ve burada 387 yılında Akademia adını verdiği ünlü felsefe okulunu kurmuştur. Tam kırk yıl bu okulda dersler veren Platon, burada matematik, felsefe ve musiki gibi temel derslere ve eğitime çok önem vermiştir. Neredeyse tamamı günümüze kadar ulaşan Platon'un eserleri dört grupta toplanır. "Sokratik diyaloglar", gençlik eserleri olarak da bilinir. "Geçiş dönemi", "olgunluk dönemi" ve "ihtiyarlık dönemi diyalogları." Hepsisi çok önemli olan eserlerinden bazıları Sokrates'in Savunması, Şölen, Devlet, Kanunlar'dır. ARİSTOTELES (MÖ. 384-322) Platon'un öğrencisi olan Aristoteles, bilim tarihinin ilk sınıflandırıcısı, Makedonya kralı İskender'in hocası ve danışmanı, lise adını verdiği okulun kurucusudur. Mantık, felsefe ve pozitif bilimlerle ilgili Organon, Metafizik, Ruh Üzerine, Retorika, Poetika, Nikomakos'a Ahlak, Politika adlarını taşıyan pek çok eser yazmıştır. Aristoteles, "İlk Felsefe" adını verdiği ve daha sonra "Metafizik" olarak isimlendirilen eserinin ilk bölümünde kendi zamanına kadarki felsefe tarihini anlatmıştır. Böylece Aristoteles, ilk felsefe tarihçisi unvanını da almıştır. Aristoteles'e göre metafizik, genel olarak varlığın bilgisidir; varlığı, varlık olarak değerlendirmektir. Evrenin ilk ve son nedenlerini araştırmaktır. Aristoteles'ten sonra Helenistik Felsefe ve Yeni Eflatunculuk Felsefesi yaygın hale gelmiş ve bu felsefeler üzerinden İslam Dünya'sına aktarım başlamıştır. Yunan Felsefesinin İslam Dünyasına Girişi İslam düşüncesi, felsefe, mantık, fıkıh, kelam, edebiyat, tasavvuf, fen bilimleri vs. olmak üzere çok sayıda disiplinin ortak adıdır. Özellikle felsefe ve mantık, diğer bütün alanlara da etki etmiş bir bilgi üretme yoludur. Yepyeni bir din olarak insanlığa sunulan İslam inancı, kurumsallaşmak için felsefe ve diğer bilimlere ihtiyaç duymuş ve bunu da coğrafi anlamda en yakınında bulunan Yunan okullarında bulmuştur. Roma İmparatorluğu'ndan kaçan filozof ve bilim adamlarının kurdukları Antakya, Nisibe, Harran, Edesa gibi bilim ve felsefe okullarında mantık, astronomi, tıp ve felsefe eğitimi alan Müslümanlar, ilk olarak mantıktan yararlanarak akla dayalı fıkıh ekolleri kurmuşlardır ki bunların en belirgin olanı Hanefilik'tir. Kelam konusunda da Mutezile ve Matüridilik gibi akli yöntemle fikir üreten mezhepler yine mantık ve felsefeden yararlanarak kurulmuşlardır. Bahsi geçen okullarda okutulan bilimler, Yunancadan Süryancaya tercüme edilmişken daha sonra ihtiyaçtan dolayı Arapçaya da çevrilmiş ve böylece İslam dünyasında felsefi ve bilimsel faaliyetler de başlamıştır. İlk zamanlar yapılan tercümelerde birçok hatalar olmuştur. Ancak bu hatalı tercüme, Müslümanların yeni fikirler ve kavramlar üretmelerine, felsefeyle İslam inancı arasında uzlaştırmalar yapmalarına yol açmış ve bu suretle yeni ve orijinal bir

düşünce yapısı ortaya çıkmıştır. Bu yeni düşünceye de İslam felsefesi adı verilmiştir. İslam Düşünürleri En önemli ve en tanınmış İslam filozofları olan Kindî, Farabî, İbni Sina, Ş. Sühreverdi, Gazali, İbni Rüşd gibi şahsiyetler, başta Sokrates, Eflatun, Aristo olmak üzere hem akılcı, hem tabiatçı filozoflardan etkilenerek İslam medeniyetinin kurulmasında oldukça mühim roller üstlenmişlerdir. Sokrates ve Sonrası Yunan Filozoflarının İslam Düşüncesi Üzerindeki Etkileri Yunan fizikçi filozofların etkileri daha çok pozitif bilimler alanında ve İslam filozoflarının tabiat görüşlerinde etkili olmuştur. Sokrates, özellikle ahlak alanında tesir ederken Eflatun, görüşleriyle İslam filozoflarının hürmetini ve saygısını kazanmıştır. Çünkü onun düşüncelerini İslam anlayışına çok yakın bulmuşlar ve ona 'Eflatun-u İlahi' lakabını takmışlardır. Özellikle Farabî'nin siyaset ve devlet felsefesinde, Şehabettin Sühreverdi el Maktul ve İbnü'l-Arabi gibi mutasavvıfların düşüncelerinin şekillenmesinde Eflatun'un bariz etkileri olmuştur. Aristoteles, hiç kuşku yok ki İslam düşünürlerinin üzerinde en fazla etkisi olan Yunan filozofudur. Onun mantık anlayışı sadece felsefede değil, İslami bilimlerde de etkili olmuştur. Filozofları şiddetle eleştiren Gazali bile Aristo mantığının hayranıdır. Aristo özellikle Meşşai filozoflar üzerinde etkilidir ve bu etki sadece Doğu İslam medeniyetinde değil aynı zamanda Batı İslam medeniyeti olan Endülüs'te de kendini göstermiş ve özellikle İbni Rüşd, Aristo şerhleriyle tanınmıştır. Bu tanınma Avrupa medeniyetinin yeniden biçimlenmesinde de kendini hissettirerek Rönesans'ın filizlenmesinde katkı sağlamıştır. Aristo etkisinin en fazla görüldüğü filozoflardan biri de İbni Sina'dır. İbni Sina, özellikle ansiklopedik tarzdaki Şifa isimli eserini, Aristo sisteminden etkilenerek hazırlamıştır. Ancak İbni Sina, yeri geldikçe Aristo'ya ciddi eleştiriler getirmiş ve kendine özgü orijinal bir felsefe kurmuştur. İhvan-ı Safa da eklektik felsefelerini oluştururken Yunan filozoflarından faydalanmışlardır. Yunan filozoflarından önemli ölçüde etkilenen İslam filozofları, güçlü bir felsefe ve buna bağlı olarak da yüksek bir medeniyet oluşturduktan sonra, Avrupa bilim ve düşüncesinde etkili olmuştur. Özellikle İbni Sina ve İbni Rüşd gibi önemli İslam filozoflarının eserleri daha onlar hayattayken tanınmış ve Orta Çağ'da gerilemiş olan Batı felsefesinin yeniden canlanması ve gelişmesinde etkili olmuşlardır. Diyebiliriz ki Rönesans hareketi, İslam filozof ve bilim adamlarının etkisiyle yapılmıştır.

DERS ADI İslam Düşünce Tarihi

ÜNİTE ADI İslam Düşüncesinde Gelişen Ekoller

ÜNİTE NO 4

YAZAR Prof.Dr. İBRAHİM HAKKI AYDIN

□ İslam Düşünce Tarihinde Ekollerin Ortaya Çıkış Nedenleri: □ İslam felsefi düşüncesini ortaya çıkaran sebepleri kendi arasında iç ve dış sebepler olarak ikiye ayırmamız mümkündür: □ İç Sebepler: □ Müslümanlar, Allah'ın kendilerine vermiş olduğu en büyük nimet olan akli en verimli bir şekilde kullanmaları gerektiğini hem Kur'an-ı okuyarak hem de Peygamberi örnek alarak biliyorlardı. Onlar içinde yaşadıkları ortamı en genel anlamda ise evreni imar etmekle mükelleftiler ve bunu için her türlü imkânı oluşturmak zorundaydılar. □ İslam düşüncesinin ortaya çıkışında sadece müspet olayların etkisi olmamıştır. Özellikle Peygamberin vefatından sonra oluşan ihtilaflarda bu süreci doğrudan etkilemiştir. Çünkü birçok farklı grup kendini Kur'an ve sünnete dayandırarak meşruiyet iddiasında bulunuyor bu da bitmez tükenmez mücadeleleri ve İslam'ın geleceğini tehdit ediyordu. İşte bütün bu sorunlara bir çözüm üretebilme adına sahada karşılaştığımız alternatiflerden biri de İslam felsefi düşüncesi olmuştur. □ Dolayısıyla başta Kur'an ve sünnetin Müslümanları aklın aktif kullanımına davet eden prensipleri kadar, Müslümanlar arasında oluşan fitnenin söndürülmesi çabaları da İslam düşüncesinin şekillenmesinde etkili olmuştur. □ Dış Sebepler: □ Fethedilen bölge insanların sahip oldukları inanç ve fikirler ile buralarda mevcut eğitim faaliyetleri de İslam dünyasında felsefi düşüncesinin ortaya çıkışında ve gelişmesinde etkili olmuştur. Diğer milletlerle kurulan diplomatik, ticari ve siyasi ilişkiler de bu yeni oluşumu doğrudan biçimlendirmede etkili olmuştur. □ VIII. yy.'a gelindiğinde, Suriye, Filistin, Irak, Kuzey Afrika, İran, Horasan Maverâünnehir, Sind ve İspanya fethedilmişti. Bu bölgelerdeki halkın büyük kısmı İslamiyet'i kabul etmekle birlikte, bir kısmı da İslam'ın onlara tanıdığı dinî özgürlüğe ve hukuki özerkliğe dayanarak dinî ve kültürel varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Hatta İslam'ı yeni kabul eden bu milletler, eski dinî kabullerinden ve kültürlerinden, tabii olarak tamamen sıyrılmıyorlardı. Yani bir tür "İsrailiyat" hareketi gerçeklik kazanıyordu. Bu şekilde İslam coğrafyasının genişlemesi ve İslam yönetiminde bulunan milletlerin çeşitliliğinin artmasına paralel olarak, dinî, siyasi, ekonomik, sosyal, felsefi merkezli yeni problemler de çoğalmış ve çeşitlenmiştir. Ayrıca zaman içinde İslam'a muhalif karşı hareketler de gelişmiştir. İslam düşünce ekolleri, işte bu problemlere çözüm üretmek amacıyla ortaya çıkmıştır. Özellikle fıkıh, kelim, tasavvuf ve felsefe ekolleri, hem sorunların ortaya çıkışı itibarıyla hem de kavramsal içeriklerin aktarılması bakımından, oluşum süreçlerinde bu kültürel zenginlikten istifade ederek farklı çözüm yolları üretmişlerdir. □ Diğer din ve kültürlerden gelen akli eleştiriler de İslam düşüncesini etkilemiş, Brahmanizm, Mecusilik, Dehriyelik, Tabiatçılık ve Bâtınlılık gibi hareketlerin İslam dünyasında yansımaları görülmüştür. Bu bağlamda İslam'a yönelik entelektüel eleştiri ve saldırılar da hız kazanmıştır. Mecusilerin bir kısmı evren ve evrendeki oluş ve bozuluşu, ezeli kabul ettikleri iyilik ve kötülük ilkesiyle açıklamaya çalışarak bir anlamda Allah'ın birliğine karşı çıkıyordu. Dehriyye ise evrenin zamanın eseri olduğu şeklinde görüşler ileri sürüyordu. Tabiatçılar Tanrı'yı dışlayarak evrenin sadece tabiatın bir eseri olduğu iddiasındaydılar. Hint kökenli Brahmanların (Berahime) ahiret hayatına yönelik olarak tenasüh inancını benimsiyor, peygamberliğin imkân ve gerekliliğini eleştiriyorlar ve peygamberliğin Allah'ın mutlak adaletine aykırı olduğunu ileri sürüyorlardı. Hristiyanlar ise teslis inançlarının doğru olduğunu savunuyorlardı. Bu eleştiriler ve saldırılar sonucunda İslam düşünürleri kendi metinlerini daha farklı ve detaylı yorumlamışlardır. İşte bu problemlerin çözümü konusunda kelim, tasavvuf ve felsefe alanında farklı görüşler oluşmuştur. Daha sonraki dönemlerde yapılan çalışmalarla bu konulardaki görüşleri daha iyi ortaya koymak ve değerlendirmek amacıyla, bu farklı görüşlerin ortak noktaları dikkate alınarak ekol sınıflandırılması yapılmıştır. □ İslam Düşünce Tarihinde Gelişen Başlıca Felsefi Ekoller: □ Bu ünite de Bâtınlılık, Dehriyyun, Tabiiyyun, Revâkıyyun, Meşşâlik, gibi düşünce hareketleri ele alınmıştır. □ Bâtınlılık: □ Her şeyin bir bâtını bir de zahiri tarafı olduğunu kabul eden Bâtıniler, daha ziyade siyasi bir teşkilat olarak ortaya çıkmışlardır. Bunlar ayrıca "mezdekî", "karmatî", "ta'limiyye" ve "mülâhide" diye de anılırlar. Bu hareket felsefi kavramlarla şüphecilik, tasavvuf ve mutezilenin karışımından oluşmuştur. □ Bâtıniler zahirin hakikatin kabuğu; bâtının ise özü olduğunu, bu özün nassların teviliyle anlaşılabilmesine ve bunu da ancak imamın yapabileceğini benimsemişlerdir. □ Bâtıniler Aristoteles'

in “Yokluğun tasavvuru mümkün değildir.” sözünden hareketle âlemin kadim olduğunu kabul ederler. Materyalizmin aksine kısmen de olsa peygamberleri kabul ederler. Kötü ruhlar bir cesetten diğerine geçer ve azap görürler. İyi ruhlar ise semaya yükselerek ilahi varlıkla birleşir. İslam düşünce tarihinde ciddi eleştiriler alan bu ekole en önemli tenkidi Gazalî “Fedâihu’l-Bâtiniyye” adlı eserinde yapmıştır.

□ Dehriyyun (Maddiyyun): □ “Ezelî zaman” anlamına gelen "dehr" kelimesinden türetilen ve İslam dünyasında ortaya çıkan ilk felsefi hareket olarak kabul edilen “Dehriyyun”; İslam düşünce tarihinde maddeci bir varlık anlayışına dayanarak sadece duyularla algılanabilen maddi dünyanın gerçek ve ezeli olduğunu, ruhun ve Tanrı'nın var olmadığını benimseyen materyalist felsefe hareketin adıdır. □ Allah'ı ve ruhu inkâr ettikleri için Mülhitler ve Muattıla (Ateistler) olarak kabul edilmişlerdir. Dehriyyun bütün metafizik olguları inkâr etmiş, dinleri ve peygamberi gereksiz görmüştür □ Tabiiyyun : □ İslam düşüncesinde, dünyanın yoktan var edildiğini, kendi dışındaki mutlak, iradeli ve yüce bir güç tarafından düzenlenip yöneltildiğini savunan ve bu çerçevede, Kur'an ve hadislere dayanan düşünce akımlarına karşı olan ve doğayı temel almakla birlikte, madde dünyası dışında ruhun ve Tanrı'nın varlığını kabul eden görüşe tabiiyyun adı verilir. Ahiret, vahiy ve peygamberlik konularında ciddi endişeleri olan bu ekol, doğayı bilimsel ya da doğal yöntemlerle araştırmayı benimseyip bilginin temelinde deney ve tümevarımı yerleştirir. □ İslam Düşüncesi'nde “tabiiyyun” olarak da nitelenen filozoflar, tabiat felsefesi yaptıkları için değil, ilahiyata ait fikirlerini tabiat felsefesinden çıkarmak istedikleri için böyle bir isimle adlandırılmışlardır. Nitekim İslam tabiatçıları, her türlü tabiatüstü metafizik varlıkları reddeden natüralizmin aksine, metafizik varlıkları benimserler, fakat varlıktaki her türlü oluşum, değişim ve gelişimi sebep-sonuç ilişkileriyle ve rasyonel olarak açıklamaya çalışırlar. □ İslam dünyasında en ünlü tabiatçı filozoflar olarak Hekim Ebu Bekir Zekeriyya er-Razî, Cabir b. Hayyan ve Kindî'nin öğrencilerinden olan Serahsî kabul edilir. □ Meşşâilik: □ Meşşâilik (Meşşâiyyun) “yürüyenler” (yürüyücülük) anlamına gelen bu isimlendirme Aristoteles'e dayanır. Atinalılar, Aristoteles ve öğrencilerine Latince “yürüyenler” veya “yürüyücüler” anlamına gelen “Peripataticiens” şeklinde isimlendirmişlerdir. İslam dünyasında Aristoteles'in felsefesinden yaralanan ve felsefesini onun mantığıyla oluşturan filozoflara “İslam Aristoculuğu” anlamında Arapçada “yürüyenler” veya “yürüyücüler” anlamına gelen “Meşşâiyyun” adı verilmiştir. Ancak hemen şunu belirtmeliyiz ki, İslam filozofları her konuda Aristoteles'i benimseyip onun yolundan gitmiş değillerdir. Bu ekole mensup filozoflar Aristoteles'in yanında Platon'dan, Yeni Eflatunculuktan ve pek çok kaynaktan istifade etmişlerdir. □ Meşşâî ekol kapsamında değerlendirilen İslam filozofları, problemleri öncelikle İslam'ın temel kaynaklarına müracaat ederek, felsefi bir yöntemle çözmeye çalışmışlardır. İslam'ın temel kaynaklarıyla çözüm getirilmeyen durumlarda ise Aristoteles, Platon ve Yeni Platoncu kaynaklardan aklın kılavuzluğunda yararlanmışlardır. İslam Meşşâî filozofları genelde mantık sahasında Aristoteles'i metafizik, siyaset ve ahlak sahaslarında Platon'u ve Yeni Platoncuları izlemişlerdir. Dolayısıyla İslam dünyasında meşşâî felsefe denilince, Aristo felsefesi ile Eflatun felsefesinin Plotin tarafından yorumlanmış ve birbiriyle uzlaştırılmış şekli anlaşılmalıdır. □ Bu ekolün İslam düşüncesindeki temsilcileri; Kindî, Farabi, İbn Sina, İbn Bacce ve İbn Rüşd olmuştur.

DERS ADI İslam Düşünce Tarihi

ÜNİTE ADI İslam Düşüncesi Ekolleri (İhvân-ı Safâ ve İşrâkilik)

ÜNİTE NO 5

YAZAR Prof.Dr. EYÜP BEKİRYAZICI

İslam Düşüncesi Ekolleri • İslam düşüncesi, ona katkı veren mütefekkirler ve fikir hareketleri bağlamında ele alındığı zaman, birbirinden farklı yöntemler, görüşler ve yönelişleri içinde barındıran zengin bir görüme arz eder. Bu farklılıkları sistematik bir şekilde incelediğimizde karşımıza İslam felsefesi ekolleri çıkmaktadır. İhvân-ı Safâ ve Düşüncesi • İslam düşünce geleneğine ayrı bir renk katan İhvân-ı Safâ hareketi, kendine has özellikleriyle diğer ekollerden farklı bir yere sahiptir. • Tam adı “İhvân-ı Safâ ve Hüllu’l-Vefa Ehlü’l-Adl ve Ebnâ’l-Hamd”dır. Bu ekol, X. yüzyılda İslam dünyasında meydana gelen iç kargaşalarla oluşan otorite boşluğunun sebep olduğu birtakım düzensizlikleri ve haksızlıkları düzletme ve ortadan kaldırma amacıyla kurulmuş gizli felsefi-dinî bir cemiyettir. • Cemiyetin başkanı olarak öne sürülen Zeyd b. Rufaa ve sekreteri olarak belirlenen Ebu Süleyman Muhammed b. Ma’ser el-Bustî el-Makdisî’ye ilaveten Ebu’l-Hasen Ali b. Harun ez-Zencanî, Ebu Ahmed el-Mihrecani ve Avfi bu akımın kurucusu ve de eserlerinin müellifleri olarak zikredilmiştir. • Kurucularının da belirttiği gibi bu cemiyetin gayesi: Taassup içinde gördükleri Müslümanları uyarmak, aydınlatmak. Din ile felsefeyi uzlaştırmak. Tabiat ilimlerinden istifade ile kurdukları ilim zihniyetini ve felsefeyi yaymak. Batıl inanışlarla bozulan dinin aslını, özünü ortaya çıkarmaktır. • Bir örgüt düzeninde oluşturulan İhvân için başlıca ilke, “ilimden korkmamak, hiçbir kitabı hakir görmemek, herhangi bir inanca taassupla bağlanmamak” şeklinde belirlenmiştir. • İhvân-ı Safâ düşüncelerini yayabilmek için dönemlerinin bütün ilimlerini içine alan bir risale meydana getirdiler. Bütün ilimlere yer verme gayretiyle ele alınan bu eser bir anlamda ansiklopedi niteliği taşıdığı için bunlara İslam’ın ilk ansiklopedistleri denilmiştir. “Resâilu İhvâni’s-Safâ” olarak bilinen bu eseri kimin yazdığı konusu da bir başka muammadır. • Eklektik bir anlayışı benimseyen İhvân, felsefi tercihlerinde de bu manada geniş bir birikimden istifadeyle fikirlerini işlemiştir. • Onlar, matematikte Pisagor’a, mantıkta Aristo’ya, metafizikte Yeni Eflatunculuğa, ahlakta Sokrat’a ve din felsefesinde Farabî’ye ve diğer bazı düşünürlere fikirlerini geliştirmek için müracaat etmekten çekinmemişlerdir. • İhvân-ı Safâ’ya göre felsefe, “İnsanın gücü ölçüsünde Tanrıya benzemesi” eylemidir. Bu Platoncu yaklaşım, onların felsefi anlayışlarının bir özeti olarak ele alınabilir. İnsan, bunu hem teoride hem de pratikte gerçekleştirme çabasında olmalıdır. Onlara göre felsefenin başlangıcı ilimleri sevmek, ortası insani güç ölçüsünde varlıkların hakikatlerini kavramak ve sonu da ilme uygun söz ve davranışlar sergilemektir. • Metafizik anlayışlarında sudur ve uruç nazariyesini kabul eden İhvân’a göre, bütün varlıklar tek bir varlıktan çıkmış olup yine ona karışacaktır. Bu tek varlık ise, Allah’tır. Eşyanın en aşağı derecesine kadar her şey nurunu O’ndan alır. Buna tecelli, feyz, işrâk veya sudur denir. Âlem, Allah’ın hür iradesiyle yaratılmıştır. • Onlara göre âlem, kadim değildir; Allah tarafından sudur yoluyla yaratılmıştır. Sudur dindeki yaratma kavramı ile Aristocu ezeli âlem görüşünün bir uzlaşmasıdır. Teoride yaratılış iki aşamada ele alınır. İlki, Allah bir şeyi düşünüp istedi; o an âlem yokluktan var oldu. İkinci aşamada ise sudur başladı ve âlem şimdiki şeklini alıncaya kadar devam etti. • İhvân-ı Safâ Risaleleri’nde ilmi, “bilenin nefsindeki bilinenin biçimi” şeklinde tanımlamışlardır. • İhvân’a göre bilgi üç yolla elde edilir: Duyu, akıl ve burhan. İşrâkilik ve Sühreverdî • “Şark” kökünden türetilen “işrâk” kelimesi, sözlükte “güneşin doğuşu sırasındaki ışıma, aydınlanma, parlama, tan ağırlığı” gibi anlamlara gelir. Aynı kökten türeyen “meşrik” ise coğrafya olarak Doğu’yu ifade eder. • Terim anlamında işrâk, epistemolojik açıdan akıl yürütmeye veya bir bilgi vasıtasına gerek kalmadan bilginin doğrudan içe doğması, iç aydınlanma, keşif ve zevke (manevi tecrübeye) dayanan bilgi için kullanılır. İşrâk, ayrıca güneşin doğudan yükselerek her şeyi aydınlatması olgusundan hareketle coğrafi anlamda da ışığın ve aydınlanmanın ana yurdunun Doğu hikmeti olduğunu sembolize eder. • Sühreverdî’nin hem felsefi anlayışını ifade eden hem de felsefi düşüncelerini kaleme aldığı temel kitabına isim olarak belirlediği bu terim, İslam düşünce tarihinde özgün bir ekolün de ismi olarak benimsenmiştir. Onun bu terime yüklediği anlam, sözlük anlamının ötesindedir. Onun düşünce ufkunda bu kavram, işrâk teriminin aydınlanma (illumination) ve Doğu (orient) anlamlarının ikisini de kendisinde birleştirmesi, güneşin doğudan doğarak her şeyi aydınlatması ve bu yüzden de ışığın yurdunun (Doğu) irfan ve aydınlık (işrâk) ile aynı olması sembolizmine dayanır. • Sühreverdî’ye göre

işrâk, arınmaya ve riyâzete bağlı olarak en yüce âlemden insan ruhuna yansıyan bilgi ve gücü ifade eder. İşrâkla meydana gelen aydınlanma, insanda daha çok bilgilenmeyi ifade ederken nesnelere içinse varoluş anlamına gelir. • Kaynağı Tanrı olan bu ışığı alan insan, hakikatin bilgisine ulaşabilir. Kısacası Sühreverdî'nin epistemik anlayışında işrâk, gerçeğin bilgisine ulaşmayı ifade ederken, ontolojik tasavvurunda ise varoluşu ifade etmektedir. Bu sebeple işrâk, hem keşfi hem de zuhuru ifade eden bir terimdir, denilebilir. Nasıl ki güneşin doğuşu ile saçtığı ışıklar nesnelere varlığını ortaya çıkarıyorsa işrâk da sezgisel bir yolla nesnelere akıllara ilham eder ve görünür hâle getirir. • İşrak, Allah'ın yolu ve bütün ilimlerin kendisiyle insana ulaştığı bir aydınlanmadır. İşrâk, akli nurların zuhuru Allah'tan gelen soyut, özel bir ışımadır. • Sühreverdî'nin işrâk ve işrâkiliği özellikle "Hikmetü'l-İşrâk" eseri esas alındığında Platonculuk ile Aristoculuğunun bir sentezi olarak görülebilir. O, kitabında Aristo'yu eleştirmesine rağmen belli noktalardan birikiminden istifade eder. Böylece karşımıza araştırmaya dayalı ve keşfi esas alan eklektik bir felsefe çıkar. Ancak Sühreverdî'nin işrâk teriminden hareketle irfani boyuta önem vermesi ekolünün Bâtını bir ekol olarak nitelenmesini de beraberinde getirmişti. • Bütün düşünürlerin fikirlerinin beslendiği bilgi kaynakları olduğu gibi, Şihabuddin Sühreverdî'nin de genelde felsefî görüşlerinin özelde ontolojik anlayışının oluşmasında etkili olan kaynaklar vardır. • Bizzat kendisi bu "hikmet"i aldığı iki yol haritası çizer: "Doğulu" ve "Batılı" yol ismini verdiği her iki yol da Hermes'e dayanmaktadır. • O, çağlar boyu devam edip kendisine kadar gelen hikmet-i halidenin, Hint-Fars-Babil, Mısır, Antik Yunan (Aristoteles, Pythagoras ve özellikle Platon) mirasına dayandığına inanır. Elbette ki İslam dini ve onun içerisinde gelişen hikmet ve sufi geleneğin önemine de atıfta bulunmalıyız. Yine bu kaynaklar arasında Hermetizm, Sabiilik, Zerdüştlük, Maniheizm'den de bahsedebiliriz. • Sühreverdî, "nur"u gerçekliğin özü kabul etmiş ve önceki filozofların varlığa (vücuda) atfettikleri tüm özellikleri nura atfetmiştir. Dolayısıyla burada konu edindiğimiz ontoloji, aynı zamanda bir nur/ışık ontolojisidir. Bu ontolojide nur en yetkin nur olan Tanrı'dan sudur ile bütün âlemi kuşatan bir hiyerarşiye sahiptir. Sühreverdî, varlık konusunda Orta Çağ'ın bilinen işleyişini aynen kabul etmeyerek farklı bir ontoloji ortaya koymuştur. O, hem Aristoteles, hem de İslam Meşşâîlerinin kullandığı varlık (vücut) kavramının yerine "nur" (ışık) kavramını koyarak bir ontoloji kurmuş. Böylece o, bütün evreni çeşitli yoğunluk derecelerine sahip nurun, en mükemmel olandan yani, Tanrı'dan (sudur ile) beslenen ışığın hiyerarşik yapısı içinde açıklamıştır.

DERS ADI İslam Düşünce Tarihi

ÜNİTE ADI İslam Düşüncesinde Felsefe-Din İlişkisi

ÜNİTE NO 6

YAZAR Prof.Dr. AHMET KAMİL CİHAN

• İSLAM DÜŞÜNCESİNDE FELSEFE DİN İLİŞKİSİ • Bu ünitenin daha iyi anlaşılması için bazı kavramların açıklanması faydalı olur: • Hakikat: Bir varlığın kendine özgü niteliklerinin toplamıdır. Bir varlık onunla kendisi olur. Felsefe işte bunu bilmektir. Hakikat bazen bir varlık hakkında ulaşılan, değişmez bilgidir. • Felsefe: İnsanın akıl ve yardımcı diğer kuvvetlerini kullanarak bir varlığın hakikatini öğrenmesidir. Felsefe doğruyu, iyiyi ve güzeli bilmek ve iyi olanı işlemekten ibarettir. Onda ulaşılan bilgiler gerekçelendirilir ve genel geçer bir ifadeyle insana sunulur. • Din: Peygamberlerin vahye bağlı tebligatı olup, akıl sahiplerini kendi iradeleriyle dünya ve ahiret mutluluğuna ileten ilahi kanundur. • Akıl: İnsanda doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden, faydalıyı zararlıdan ayırt etme yetisidir. İnsanın nefisini yenip ahlaklı olması akıllardır. • Vahiy: Allah'ın seçmiş olduğu bazı insanlara hitap etmesidir. Vahiy doğrudan, bir şeyin arkasından bazen de melek aracılığı ile olur. İlahi hitap dünya ve ahiretle ilgili hükümlerden ve buyruklardan oluşur. • Tevil: Bir sebepten dolayı bir kelimenin, hakiki anlamından ayrılıp mecazi anlamına geçmektir. • Felsefe varlık, bilgi ve değer üzerine gerekçeleri açıklanmış, rasyonel ve genel geçer bir incelemedir. Din de hem insan hayatında var olan bir şey olması ve ortaya koyduğu değerler bakımından filozofların ilgi alanına girmiştir. Bir bakıma din felsefenin incelediği birçok konuyu farklı yollardan hareketle kendi hedefleri açısından sonuçlandıran bir bilgidir. İşte dinin ortaya koyduğu esaslar, gaye ve muhteva olarak felsefeye benzerlik arz ettiği için, ikisi arasındaki ilişkinin nasıl olduğunu filozoflar görmek istemişlerdir. Asıl sorun ikisi arasında çatışma çıktığı zaman kendini gösterir. Bu durumda ikisinden biri diğeri için feda mı edilmeli yoksa ikisi arasında bir uzlaşma mı sağlanmalıdır? Bu ünite de filozofların ikisi arasındaki çatışmada tevil yoluna gittiklerini öğrenmek mümkün olacaktır. • Kindî'de Felsefe Din İlişkisi • Kindî, din adına felsefeye karşı çıkanların bol olduğu bir dönemde yaşamıştır. İnsanlar, dışarıdan gelen bir kültür olması itibarıyla felsefeye soğuk bakıyorlardı. Kindî felsefenin ne olduğunu bilmeden ona karşı çıkanlara şunu söyler: Bir şeye karşı iseniz neye karşı olduğunuzu bilmeniz gerekir. Bunun için karşı olduğunuz şeyden deliller bulup, niçin karşı olduğunuzu ortaya koymalısınız. Ayrıca, felsefe bizden öncekilerin bilgisini bize sunduğu için bu bilgileri hazırlayanlara teşekkür etmek gerekir. Zira hakikat arayıcısı için, hakikatin nereden ve kimden geldiğinin bir önemi yoktur. Hakikatten daha değerli bir şey yoktur. • Felsefe ebedi ve tümel şeylerin mahiyetini ve onların sebeplerini bilmek, insanın kendini bilmesi, elden geldiği ölçüde Allah'ın adalet ve hikmet gibi sıfatlarını kazanması, şehvet ve arzularını gönüllü bir şekilde terk etmesidir. Dolayısıyla felsefe, Allah'ın birliği, onun alem üzerindeki hakimiyeti ve yönetimini, nefis ve faziletin bilgisini içerir. Nitekim peygamber de Allah'ın varlığından ve ahiret hayatından bahsetmiş, Allah'ı razı edecek davranışları açıklamıştır. İkisi de aynı şeye farklı yollarla işaret etmiştir. • Peygamberin haber verdiği konuların akılla ilgili bir karşılığı mutlaka vardır. Bu sebeple din akla aykırı olmaz. Aykırı görüldüğünde de ayetler, Arapçadaki anlamlardan birine göre yorumlanır ve akla uygun hale getirilir. Sözelimi yıldızların Allah'a secde ettiğinden bahseden ayet, akıl ve tecrübeye aykırıdır. Zira secde, eli, alnı ve dizi yere koyma anlamında ise böyle bir şeye şahit olunmamaktadır. Dolayısıyla secdenin Arap dilindeki diğer anlamlarını araştırıp da akla uygun olanı bulmak gerekir. Secdenin bir anlamı da itaat etmektir. Bu sebeple ayetin anlamı, yıldızların Allah'ın kendileri için koyduğu kurala itaat etmesi demek olur. • Farabî'de Felsefe Din İlişkisi • Farabî açısından felsefe büyük hikmeti, yani bütün erdemleri tercih etmek ve onu sevmektir. Erdemler de varlığın bilgisi olan nazari erdem, iradenin ilkeleri olan fikri erdem, insanda alışkanlık haline gelmiş olan ahlaki erdemler ve ameli sanatlardan ibarettir. Felsefeni ulaşmak istediği gaye iyi olanı elde etmektir. İyi şeyler, esasında nazari ve ameli sahadaki bilgilerdir. Bunlar genel geçer ve tümel bir bilgi olacak şekilde akli kanıtlarıyla birlikte felsefede ortaya konur. Farabî'ye göre bu gerçek felsefe olarak adlandırılır. • Din, bir peygamber tarafından, vahye veya vahyedene bağlı olarak muhatap olduğu insanlarla birlikte dünya ve ahiret mutluluğunu elde etmek üzere oluşturulan belli görüşler ve davranışlardır. Görüşler nazari ve iradi diye iki kısımdır. Nazari görüşler, Allah'ı ve ruhani varlıkları, evrenin yaratılışını, insanın oluşumunu, peygamberliğin ve vahyin nasıl olduğunu, ölüm ötesi halleri tanıtan iman esasları olup, iradi görüşler de iyi ve kötü

insanların hangi özelliklerinden dolayı iyi ve kötü olduklarını ortaya koyar. Davranışlar ise Allah'ı, manevi varlıkları ve iyi insanları yücelten sözler ve eylemler ile kötü insanların kınanmasına yol açan eylemleri birer birer gösterir. • Önce felsefe oluşur ardından felsefi bilgi insanlara anlayacağı dil, üslup ve yöntemlerle aktarılır. Müslümanlıkta olduğu gibi, bunun aksi de olabilir. Yani önce din oluşur sonra felsefe oluşur. Bir dinin doğruluk değeri, ardındaki felsefeye bağlıdır. Gerçek felsefeye dayanan bir din, erdemli dindir. Bozuk felsefeye bağlı olan din de onun gibi bozuk olur. • Nazari felsefenin konuları, dindeki görüşlere benzer. Ne var ki felsefede görüşler ispatlanmış olarak bulunurken dinde bu şart değildir. Fakat dini görüşlerin kanıtları olmadığı anlamına gelmez. Aksine dini görüşlerin kanıtları nazari felsefede bulunur. Bir başka açıdan nazari felsefe soyut ve genel olan kavramlarla çalışırken dindeki çoğu görüşler teşbih ve temsil ifade eden lafızlarla maksadını gerçekleştirir Ameli felsefedeki konular da dindeki davranışlara benzer. Şu farkla ki, ameli felsefede genel ve soyut olarak incelenen konular dinde örneklerle açıklanmış ve ayrıntıları gösterilmiş bir halde bulunur. Sözelimi ameli felsefede dürüstlüğün tanımını mutlak olarak, yani şartlarla kayıtlanmamış bir halde bulunurken dinde dürüstlüğün hangi şartlar altında ve hangi davranışlarla ortaya çıktığı birer birer gösterilir. • Gerçek felsefe erdemli dine aykırı olmaz. Zira aynı konular felsefede soyut kavramlardan, dinde somut örneklerden hareketle ortaya konmaktadır. İkisi arasında zıtlık veya gerginlik görmek, bu ilişkiyi bilmemekten ileri gelir. Farabî, gerçek felsefe ile erdemli dinin, konu ve amaç bakımından bir olduğunu, fakat bunu farklı üslup ve yollarla dillendirdiğini, ikisi arasında aykırılık değil tamamlama ilişkisi olduğunu düşünmektedir. • Gazali'de Felsefe Din İlişkisi • Birçok alanda etkili olan Gazali, dini sahada uzmanlaştıktan sonra felsefi ilimlere yönelmiş ve filozofları ulaştıkları sonuca göre materyalist, naturalist ve idealist diye gruplara ayırmıştır. Müslüman filozofların da içinde yer aldığı idealistler, fizik sahada önemli sayılmayacak hatalar yapmışlarsa da metafizik sahada ciddi sonuçları olan hatalı sonuçlara ulaşmışlardır. Zira onlar nübüvvet nurundan istifade etmeden metafizik sahayı incelemişlerdir. Oysa bu saha aklın tek başına yeterli olmayacağı bir alandır. Akıl nübüvvet nurundan istifade ederek burasını incelerse hatadan kurtulması mümkün hale gelir. Bu filozoflar psikoloji, ahlak ve siyasetle ilgili konularda önemli tespitler yapmışlarsa bunlar sadece akılla bilinen hususlar olmayıp, öncesinde din ve din büyüklerinin sözlerinde de mevcut olan bilgilerdir. • Gazali'ye göre dini hakikat akli hakikate aykırı değildir. Örneklerle söylemek gerekirse akıl, temele, din de binaya; akıl göze din de ışığa benzer. Nasıl ki temel olmadan bina sağlam olmazsa, bina olmadıkça temel de fazla bir işe yaramaz. Göz ışık olmadan görmeyeceği gibi ışık da göz olması zayi olur gider. Gazali için akıl içeriden gelen bir din, din de dışarıdan gelen bir akıldır. Allah akıl fitratının sağlam din olduğunu, iman etmeyenlerin de akıl nimetinden mahrum olduğunu belirtir. Bu sebeple Allah bu ikisinin durumunu "nur üstüne nur" diyerek açıklamıştır. Akıl genel esasları belirlerken din bu esasları ayrıntılarıyla birlikte ortaya koyar. Sözelimi akıl, Allah'ı bilmenin, iffetli olmanın iyi olduğunu ortaya koyarken, din bunların nasıl olduğunu genişçe açıklar. Bunun yanı sıra din, gafilleri uyarmak ve hatırlatmak için deliller getirdiği gibi, ibadet ve ahiretle ilgili hususlarda akla rehberlik eder. • İbn Rüşd'de Felsefe Din İlişkisi • İbn Rüşd'den dinden hareketle felsefeye karşı olanlara dini bir soru sorarak çözmeyi felsefe din ilişkisini çözmeyi dener: Felsefe öğrenmenin dini hükmü nedir? Bu soruya cevap vermek için felsefenin ne olduğunu bilmek gerekir. İbn Rüşd için felsefeden maksat sanat eseri olan varlıkları Sanatkarına işaret edecek şekilde incelemekten ibarettir. Allah'ın varlığına işaret eden bir bilgiyi din yasaklamaz bilakis emreder. Bu sebeple felsefe öğrenmek dini bir vazifedir. Felsefe öğrendiği için sapıtan veya günah işleyenler örnek gösterilerek felsefeye mani olmak doğru değildir. Zira sapıtmak asli değil arızidir. Birçok fakih, dini iyi bildiği halde günah işlemektedir. Felsefe ulaştığı sonuçları kavramlar (tasavvur) ve yargılar(tasdik) yoluyla aktarır. Dinin gayesi ise hak olan bilgiyi ve hak olan eylemi öğretmekten ibarettir. Öğretim insanların zeka seviyelerine uygun gelecek şekilde yapılır. Tasavvurlar bir nesneyi olduğu gibi tanıtan kavramlar olabileceği gibi bir nesneyi teşbih ve misalle anlatan ifadeler de olabilir. Zeki insanlar soyut kavramları ve yargıları kolay anlarken kimileri de tartışma sonucu anlar. Çoğunluk ise soyut konuları anlamada zorluk çektiği için, din güzel öğütler vererek, temsili anlatımlarla onları eğitir. Din, öğretim tekniklerinin hepsini kullanır. Zira din hiçbir insanı ihmal etmez. • Felsefe ile din arasında çatışma yoktur. Var gibi görünen durumlarda ayetler tevil edilir. Zira bazı ayetleri zahiri üzere anlamak akla aykırıdır. Sözelimi Allah'ın elinden, yüzünden, dünyaya inmesinden bahseden ayetler, bu haliyle anlaşılmaz. Çünkü Allah yaratılmış hiçbir şeye benzemez. Bu durumda Arap dilinin imkanları gözetilerek ayet tevil edilir ve yapılan tevili destekleyen başka ayetler de bulunur. Kısaca dini hakikat akli hakikate aykırı olmaz. Zira ikisi de aynı kaynaktan gelmiş, bir benzetmeyle onlar aynı memeden süt emmiş kardeş gibidir.

DERS ADI İslam Düşünce Tarihi
ÜNİTE ADI İslam Düşüncesinin Temel Problemleri
ÜNİTE NO 7
YAZAR Prof.Dr. HÜSEYİN KARAMAN

İslam Düşünce Tarihi İslam düşüncesi, İslam kültür ve medeniyetinin hâkim olduğu coğrafyada ortaya çıkan düşüncedir. Bu düşünceye İslam düşüncesi adının verilmesi, düşünürlerinin İslam kültür ve medeniyetinden etkilenmiş olmalarındandır. İslam düşüncesi İslam medeniyetinde ortaya çıkan felsefe, kelam, tasavvuf, ahlak felsefesi, siyaset felsefesi, hukuk felsefesi, iktisat felsefesi, tarih felsefesi, bilim felsefesi ve dil felsefesi gibi birçok disiplini içermektedir. İslam düşüncesi, düşünce tarihinin üç temel problemi olan bilgi, varlık ve değer problemlerine ilaveten nübüvvet, din-felsefe ilişkisi ve Tanrı problemleri gibi birçok konuyu da ele alıp incelemiştir. 1. BİLGİ PROBLEMİ: Bilgi problemi "epistemoloji" terimiyle ifade edilmekte olup insan bilgisinin yapısını, imkânını, kaynağını, ölçütlerini, sınırlarını, doğruluğunu ve neliğini inceleyen felsefi disiplin olarak tanımlanmaktadır. İslam filozofları bilgiyi, bilen varlık ile bilinen şey arasındaki ilişki sonucu ortaya çıkan psikolojik bir kavrama işlemi olarak tanımlamışlardır. Mutasavvıflar ise ilmin ilham yoluyla elde edilen deruni bir zevk, içsel bir tecrübe olduğunu ifade etmişlerdir. Bütün İslam düşünürleri duyu ve aklın bilginin kaynakları olduğu noktasında ittifak etmişlerdir. Bu iki kaynağa kelamcılar haberi; filozoflar sezgiyi (hads); mutasavvıflar ise ilhamı ilave etmişlerdir. Bilgilerimiz hangi kaynak ve yöntemlerle elde edilirse edilsin, bilgide esas sorun, doğruluğu veya yanlışlığı sorunudur. Bilginin doğruluğu ve yanlışlığı kelamcılara göre delil, mutasavvıflara göre zevk, filozoflara göre de burhan veya ispat yoluyla belirlenir. İslâm filozofları bilginin değeri konusunda ne sofistler gibi objektif bilgiyi tamamen inkâr etmişler, ne Şüpheciler gibi bilginin gerçekliğinden kuşku duymuşlar, ne de Platon gibi bilginin değerini enine boyuna tartışmışlardır. Bilginin değerini bilgi kaynakları olarak kabul ettikleri duyu, akıl ve sezgi veya vahye endeksli olarak ele almışlardır. 2. VARLIK PROBLEMİ: İslam düşünürlerinin oluşturdukları metafizik sistem, "ontoloji/varlıkbilim" diye isimlendirilmektedir. Varlığın tanımının yapılamayacağı konusunda ittifak etmiş olan İslam filozoflarının varlığın bulunduğu saha konusundaki hareket noktaları zihin ve zihin dışı veya âyandır. Varlık-mahiyet ayırımından hareketle varlığı, ontolojik açıdan vacip -zâtı ile zorunlu- varlık ve mümkün -zâtı ile zorunlu olmayan- varlık olmak üzere iki kısma ayırmışlardır. Bu ayırımı yapan ilk İslam düşünürü Farabî'dir. Varoluş: İslam düşüncesinde her bakımdan bir olan Tanrı'dan çokluğun nasıl meydana geldiği konusunda ileri sürülen görüşleri temelde iki grupta ele almak mümkündür: Birisi daha ziyade kelamcılar tarafından savunulan kelami görüştür ki, buna göre Tanrı, evren ve varlıkları yoktan yaratmıştır. Diğeri de yoktan yaratmayı kabul etmeyen ve Tanrı'nın varlık veren fiilini ezeli olarak hazır bulunan bir maddenin işlenmesine hasreden felsefi görüştür. Yoktan Yaratma: Allah'ın hür iradesi, bilgisi ve tekvin sıfatıyla âlemi yoktan, öncesinde hiçbir şey olmaksızın yaratmış olmalıdır. Bu yaratma işi bir tertip ve düzen çerçevesinde zaman içinde olmuştur. Sudur Nazariyesi: Farabî ve İbn Sina gibi düşünürler Tanrı ile Tanrı'nın dışındaki varlıklar arasındaki yaratma ilişkisini Yeni Platoncu sudur nazariyesi ile açıklamışlardır. İslam düşünürlerinin benimsemiş oldukları sudur nazariyesi, şekil olarak Plotinus'un sudur nazariyesine benzemekte olsa da temel noktalarda onlardan ayrılmaktadır. Gazalî ve İbn Rüşd gibi İslam düşünürleri sudur nazariyesini eleştirmişlerdir. 3. AHLAK PROBLEMİ: Gazalî ahlakı, fikrî bir zorlama olmaksızın fillerin ortaya çıkmasını sağlayan nefiste yerleşik olan bir meleke olarak tanımlamıştır. İslam filozofları, Yunan filozoflarının ahlaki terimlerle ilgili önemli gördükleri tarifleri benimsemişler ve onlardan hareketle temeli Kur'an ve sünnete dayanan İslam ahlakını sistemli bir şekilde açıklamaya çalışmışlardır. İslam filozoflarının ahlak anlayışlarını verirken Ebu Bekir er-Razî ile başlayacağız. Çünkü her ne kadar ilk İslam filozofu olarak kabul edilen Kindî, ahlakla ilgili risaleler yazmışsa da üzüntü konusunu ele alan Üzüntüden Kurtulma Yolları isimli risalesi hariç hiçbirisi günümüze ulaşmamıştır. Râzî'ye göre, insani nefsin birbirinin karşıtı olan akıl ve heva diye iki temel kuvveti vardır. Cömertlik, adalet ve itidal gibi bütün erdemler akıldan haset, cimrilik, kendini beğenme ve yalan söylemek gibi her türlü kötü eylem de hevadan kaynaklanmaktadır. Farabî; İslam felsefesinin diğer alanlarında olduğu gibi ahlak sahasında da sistemleşme Farabî sayesinde olmuştur. Farabî'nin ahlâk felsefesinin temelini eğitim ve iyi davranışlar, son hedefini de başka bir şeye araç olmayıp doğrudan doğruya amaç olan mutluluk oluşturmaktadır. İbn Miskeveyh;

İslam düşünürleri içerisinde ahlak filozofu olarak tanınır. Ahlaka dair en önemli eseri Tehzibu'l-ahlak'tır. Ahlak anlayışı mutluluk ahlakıdır. Mutluluk, bayağı lezzetlerden farklı olan bir lezzettir, onu amaçlamak ve bu amaç için gerekli olan ahlaki hayata yönelmek sadece insana has bir durumdur. Gazalî; nassa dayanan gelenekçi ahlak ile felsefi ve tasavvufî ahlakı birbirine yaklaştırmış, hatta birleştirmiştir. Gazalî'nin ahlak anlayışı antiütilitarist (faydacı olmayan) ahlak anlayışıdır. Çünkü o dünyevi faydaları ahlakın amacı olarak kabul etmediği gibi ahiret nimetlerini de ahlaki yaşayışın zorunlu sonucu değil Allah'ın lütfu olarak görmektedir. 4. NÜBÜVVET PROBLEMİ: Nübüvvet, Allah'ın insanları bilgilendirmek ve buyruklarını iletme üzere seçtiği bir grup insana vahiyler indirip elçilik görevi vermesidir. Peygamberlik müessesesinin mevcudiyeti konusunda kelâm ekolleri arasında genel ilkelerde herhangi bir ihtilaf yoktur. Fakat detaylara inildiğinde Ehl-i sünnet ile Mutezile kelâmcıları arasında farklı görüşlerin olduğu görülmektedir. “İnsanlık tarihinde peygamberlik fiilen gerçekleşmiş ve peygamberimizle sona ermiştir.” ilkesi aşırı fırkaların dışında ortak kabul görmüştür. Tasavvuf düşüncesinde nübüvvet konusunda ilk akla gelen isim Muhiddin İbnü'l-Arabî'dir. İslam felsefesinde ise nübüvvet problemini ilk olarak ele alan filozof Farabî'dir. İslam düşüncesinde nübüvveti kabul eden düşünürler olduğu gibi, Berahime gibi, nübüvveti reddedenler de vardır. Bazı kaynaklar İbn Ravendî ile Ebu Bekir er-Razî'nin de nübüvveti reddettiğini belirtmişler ise de bu doğru değildir. Çünkü son zamanda yapılan araştırmalar her iki düşünürün de nübüvveti reddetmeyip kabul ettiğini belirtmektedir.

DERS ADI İslam Düşünce Tarihi
ÜNİTE ADI GAZZÂLÎ VE FELSEFE
ÜNİTE NO 8
YAZAR Prof.Dr. HATİCE TOKSÖZ

UZUN ÖZET Gazzâlî ve Felsefe Gazzâlî, 11. yüzyılın ikinci, 12. yüzyılın birinci yarısında yaşamıştır. Onun yaşadığı bu dönem İslam medeniyetinin felsefî, ilmî, dinî ve siyasî açıdan en güçlü dönemidir. Bu döneme kadar hem felsefe, kelam, tasavvuf ve fıkıh gibi İslam düşüncesinin ilmî disiplinlerinde önemli âlimler yetişmiş ve yetkin eserler ortaya konulmuş hem de kimya, astronomi, matematik, tıp gibi pozitif ilimler en üst seviyeye ulaşmıştır. 1. Hayatı, Eserleri ve İlmî Kişiliği Gazzâlî, 450 (1058) yılında İran'ın Horasan bölgesinde bulunan Tûs şehrinde dünyaya geldi, 1111 yılında yine Tus'ta vefat etti. Asıl adı Muhammed, nisbesi Gazzâlî, lakapları Hucetü'l-İslâm ve Zeynüddin, künyesi ise Ebû Hâmid'dir. Batı dünyasında Abuhamet ve Algazel olarak bilinmektedir. Gazzâlî, eğitimini o dönemin önemli bilim merkezleri olan Tus, Cürcân, Nişabur gibi şehirlerde tamamlamıştır. Nîşâbur'da dönemin ünlü kelâm âlimi İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'den hilaf ilmi (fıkıh mezhepleri arasındaki tartışma usulleri), cedel, mantık ve felsefe dersleri alır. Kuşeyrî'nin öğrencilerinden Ebû Ali Fârmedî'den de tasavvuf dersleri alır. Gazzâlî, hemen hemen bütün ilim dallarında ve her bir ilim dalının bütün problemlerinde eser kaleme almış çok yönlü bir düşünürdür. Onun ilmî kişiliğini, derûnî hayatını ve eserlerini kendi hayatını anlattığı el-Munkız mine'd-dalâl adlı eserinden öğrenmekteyiz. Eserlerinden bazıları şunlardır: Fıkıh: el-Menhûl fi'l-usûl, el-Müstesfâ fi ilmi'l-usûl. Mantık: Mi'yârü'l-'ilm, Mihakkü'n-nazar fi 'ilmi'l-mantık. Kelam: Fedâ'ihu'l-Bâtıniyye, el-İktisâd fi'l-itikad, el-Maksadü'l-esnâ, Faysalü't-tefrika beyne'l-İslam ve'z-zenadika, İlcâmü'l-avâm an ilmi'l-kelam. Felsefe: Makâsîdü'l-felâsife, Tehâfütü'l-felâsife, el-Madnûnü'l-kebir, el-Madnûn bih alâ ehlih, Mişkâtü'l-envâr, el-Munkîzu-mine'd-dalâl. Tasavvuf-Ahlak: Mîzânü'l-'amel, İhyâ'ü ulümü'd-dîn, Bidâye-tü'l-hidâye, Cevâhirü'l-Kur'ân, Kimyâ-yı Sa'âdet. 2. DÜŞÜNCE SİSTEMİ Gazzâlî, İslam düşüncesinin bütün ilim dallarında ve her bir ilim dalının tartışılan konuları üzerine çalışmış ve eserler kaleme almıştır. Döneminin ilmî tartışmaları ile ilgilenmekle birlikte, ortaya atılan düşünceler ile meydana gelen olayların ilişkisini de analiz ederek farklı bir metodoloji geliştirmiştir. 2.1. Bilgi ve Hakikat Anlayışı Gazzâlî, ilmî gayesini her şeyin hakikatini bilmek şeklinde ifade eder. Gazzâlî'nin hakikate ulaşmada izlediği yöntem, şüphe yöntemidir. Ona göre şüphe etmeyen düşünemez, düşünemeyen de gerçeği göremez. Gerçeğin ne olduğunun bilgisini elde edemeyen ise yanlış bilgilerin içinde kaybolur. Gazzâlî, hakiki/kesin bilgiyi (yakînî ilim), “Hiçbir şüpheyeye yer bırakmayacak şekilde bilinen şeyin (ma'lûmun) kendisinde çıktığı, hata ve vehmin kendisine karışmadığı ve kalbin de böyle bir ihtimale yer vermediği bir ilimdir.” şeklinde tanımlar. O'na göre hakiki bilginin ayrılmaz özelliği, hatasızlıktır. Gazzâlî'ye insani bilginin kaynakları duyular, akıl ve sezgidir. O, önce duyu organlarıyla elde ettiği bilgilerden şüphe eder. Algı yanılgıları duyularla elde ettiği bilgilerin yanlış olduğunu kanıtlamıştır. Duyu bilgilerinin yanlışlığını kanıtlayan Gazzâlî akli bilgilere yönelir. O, önce akli bilgilerin de duyu bilgileri gibi başka bir hâkim tarafından yanlış olduğunun kanıtlanıp kanıtlanamayacağını sorgular. Gazzâlî, akli bilgilerle ilgili şüphelerini rüya örneğinden hareketle açıklar. Bu örneğe göre insanlar, uyku içinde rüyanın doğru olduğunu düşünür. Uyandıkları zaman ise rüyada gördüklerinin asılsız hayaller olduğunu anlar. Gazzâlî, insan hayatının da benzer şekilde bir rüyadan ibaret olabileceğini söyler. Çünkü Gazzâlî'ye göre insan yaşadığı hayatın ötesinde bir hâl yaşayabilir ve akli bilgilerinin çoğunun yanlış olduğunu anlayabilir. Bu tıpkı sûflerin yaşadığı durum gibidir ki, onlar akli hükümlerle bağdaşmayan birtakım hâller yaşadıklarını iddia ederler. Gazzâlî, sûflerin bu yaşadıklarının ölüm sonrası hayat olabileceğini söyler. Çünkü ölüm sonrası hayata göre dünya hayatı bir tür uyku hâlidir. Gazzâlî, hem duyu hem de akli bilgilerle ilgili şüphe krizine girmiştir. Çünkü o, bilgilerinin doğruluğunun ancak önsel bilgilerin (evveliyât) oluşturulmasıyla mümkün olabileceğinin farkındadır. Gazzâlî'nin hastalık olarak nitelediği şüphe krizi yaklaşık olarak iki ay sürmüş ve bu durumun neticesinde Allah'ın onun kalbine attığı bir nur ile söz konusu hastalıktan kurtulmuş, yeniden akli zorunlu bilgilerin doğruluğunu kabul etmiştir. O, hakiki bilgiyi Allah'ın kalbine attığı nur ile elde ettiğini belirtir. Bu nur Gazzâlî için birçok bilginin anahtarıdır. 2.2. İlimler Tasnifi Gazzâlî, ilimleri dinî ve akli ilimler şeklinde ikiye ayırır. Akli ilimleri de matematik, mantık, tabiat ilimleri ve metafizik şeklinde sınıflandırır. 2.3. Hakikati Arayanlar Sınıflaması Gazzâlî, hakikati

arayanları kelâmcılar, sûfiler, filozoflar ve bâtinîler olarak dört kısma ayırır. Gazzâlî, el-Munkız mine 'd-dalâl adlı eserinde kelâm ilminin amacı bakımından yeterli bir ilim olduğunu; ancak kendi amacı açısından yetersiz kaldığını ifade etmektedir. O, kelâmcıların asıl görevinin ehl-i sünnet akidesini korumak ve bidat ehline karşı savunmak olduğunu söylemektedir. Ancak o, kelâm bilginlerinin asıl gayelerinden uzaklaşıp, hasımlarının meşgul oldukları ilimlerle meşgul olmaya başladıklarını belirtir. Gazzâlî, sûfilerin yolunun ilim ve amel bütünlüğü olduğunu söyler. Ona göre tasavvuf ilminin ulaştığı sonuç, nefsin her türlü engelini aşmak, kötü ahlâktan ve çirkin vasıflardan kurtulup kalbin tamamen Allah sevgisi ile dolmasıdır. Gazzâlî, teorik bilginin pratikten daha kolay olduğu düşüncesinden hareketle önce Bâyezîd-i Bistâmî, Cüneyd-i Bağdâdî ve Şiblî gibi sûfilerin fikirlerini, Hâris el-Muhâsibî ve Ebû Tâlib el-Mekkî gibi mutasavvıfların eserlerini incelemiş, böylece tasavvuf ilminin amacını öğrenmiştir. Bu çabası Gazzâlî'ye tasavvuf ilminin sadece öğrenmekle değil, bizâtihi yaşayarak ve olumsuz nitelikleri olumlu vasıflarla değiştirerek hakikate ulaşabileceğini idrak etmesini sağlar. Gazzâlî'nin yaşadığı 10. yüzyıl bâtinî hareketin en güçlü olduğu bir dönemdir. Dönemin halifesi Mustazhır Billah'ın (ö. 1118) emri üzerine Gazzâlî, Tâlimiyye/Bâtinî/İsmailî mezhebinin araştırmıştır. Bu hareketin düşüncelerine ilişkin Fedâ'ihu'l-Bâtinîyye, Hücetü'l-hak, Mufassılü'l-hilâf ve ed-Dürkü'l-merkûm bi'l-cedâvil gibi eserler yazmıştır. 2.4. Felsefe Tasavvuru ve Eleştirisi Gazzâlî, el-Munkızı mine'd-dalâl adlı eserinde filozofları, materyalistler, tabiatçılar ve metafizikçiler olarak ayırmıştır. O, materyalistler ve tabiatçıların zındık olduklarını söyler. Gazzâlî, metafizikçilerin İlk Çağ filozoflarından Sokrates, Platon ve Aristoteles ve onların görüşlerini benimseyen Fârâbî ve İbn Sînâ gibi İslam Meşşâî filozofları olduklarını söyler. el-Munkızı mine'd-dalâl adlı eserinde mezkûr filozofların görüşlerinden hareketle felsefe içinde yer alan bütün ilim disiplinlerini inceler. Aristoteles'in felsefe geleneğini İslam dünyasında en doğru bir şekilde aktaran ve yorumlayan düşünürlerin Fârâbî ve İbn Sînâ olduğunu söyleyen Gazzâlî, Meşşâî ekole mensup mezkûr düşünürlerin görüşlerini Makâsîdü'l-Felâsife adlı eserinde ana hatlarıyla incelemiş, et-Tehâfütü'l-felâsife adlı eserinde de eleştirmiştir. Gazzâlî, Tehâfütü'l-felâsife adlı eserine dört mukaddime yazmış ve burada eserini yazma amacını açıklamıştır. Özellikle üçüncü mukaddimede sorgulayıcı ve reddedici bir yöntemle filozofların düşüncelerini inceleyeceğini ifade etmiştir. İkinci mukaddimede ise filozofların görüşlerini ana hatlarıyla ortaya koymuş ve ilahiyata dair fikirlerinin problemliliğini dile getirmiştir. Gazzâlî, filozofların ilahiyat ile ilgili görüşlerini Tehâfütü'l-felâsife adlı eserinde sorgulayıcı ve reddedici bir üslupla yirmi başlıkta ele alır. Filozofların üç meselede küfre düştüklerini, diğer on yedi meselede de sapıklığa düştüklerini söyler. Bu meselelerden âlemin kıdemi, Allah'ın bilgisinin tikel olmayıp tümel olduğu iddiası ve cismani haşr meseleleri tekfire konu olmuştur. 2.5. İslam Düşüncesindeki Yeri İslâm düşüncesinin dönüm noktası niteliğini haiz Gazzâlî, kendinden önceki birikimi eleştirel bir tarzda yorumlamıştır. Nitekim o, İslam düşüncesinin kelâm, felsefe, mantık, ahlâk, fıkıh gibi ilim dallarını kendine özgü metodu ile incelemiş ve yorumlayarak eserler kaleme almıştır. Bu niteliği sebebiyle kendinden sonra gelen düşünürleri etkilemiştir. Dolayısıyla Gazzâlî, bir yandan el-Munkızı mine'd-dalâl adlı eserinde sorgulayıcı ve objektif bir yaklaşımla farklı bir tenkit metodu ortaya koyarken, diğer yandan da Tehâfütü'l-felâsife adlı eseriyle İslam düşüncesinde canlı bir felsefî tartışma ortamının oluşmasına katkı sağlamıştır.

DERS ADI İslam Düşünce Tarihi
ÜNİTE ADI Endülüs'te İslam Düşüncesi
ÜNİTE NO 9
YAZAR Prof.Dr. EYÜP BEKİR YAZICI

Endülüs'te İslam Düşüncesi • Endülüs'ün fethi ile burada başlatılan bilimsel faaliyetler, İslam düşüncesinin şekillenmesine katkı sağladığı gibi, İslam sanat ve mimarisinin Avrupa'ya yayılmasında da önemli bir paya sahip olmuştur. • Müslümanların Endülüs'ü fethetmeleriyle burada doğan ve gelişen İslami bilimler kadar pozitif bilimler alanında da ortaya çıkan düşünürler ve verilen eserler hem İslam dünyasında medeniyetin gelişmesine hem de bütün dünyada bilimsel yeniliklerin yayılmasına önemli ölçüde hizmet etmiştir. Endülüs'te Siyasi Yapı • Endülüs'ün fethi 711 yılında Şam merkezli Emevi Devleti'nin Kuzey Afrika valisi Musa b. Nusayr'ın komutanlarından Tarık b. Ziyad'ı yerel halkında telebi doğrultusunda İber Yarımadası'na göndermesi ile başlamıştır. • Tarık b. Ziyad, kısa sürede büyük başarılar kazanmış daha sonra Musa b. Nusayr'ın da takviye birliklerle kendisine katılmasıyla İber Yarımadası'nın fethi bütünüyle gerçekleştirilmiştir. • Müslümanlar çeşitli siyasi yapılar altında 1492'ye kadar burada varlıklarını devam ettirmişlerdir. Endülüs'te İlim ve Kültür Hayatı • Endülüs'ün fethi ile birlikte Müslümanlar hilafet merkezinden çok uzak bir yerde oluşturdukları bu yeni yerleşim alanlarında hiç vakit kaybetmeden İslami ilimleri tesis etmişlerdir. • Eğitim programlarında öncelik dinî ilimlere verilmiş, bu bağlamda tefsir, kıraat, hadis, fıkıh, kelam ve tasavvuf gibi ilimler öğretilmeye başlanmıştır. Bunların yanında pozitif bilimlere de özellikle, felsefe-mantık, tarih-coğrafya, tıp-eczacılık, astronomi-matematik, botanik-zooloji alanlarında eğitim verilmiş bunun yanı sıra oldukça nitelikli bilim adamları ve onların kalemlerinden çıkan şaheserlerin oluşmasına da imkân sağlanmıştır. • Ayrıca hem İslam âlemi hem de Batı için çok önemli sayılacak edebî eserlerle, mimari, resim, heykel ve musiki gibi branşlarda önemli sanatsal faaliyetler de icra edilmiştir. Endülüs ve İslam Felsefesi • İslam medeniyetinin günümüze değin süregelen birikiminin oluşmasında Endülüs'te yetişen İslam filozoflarının önemli bir yeri vardır. İslam düşüncesinin ele alındığı bütün eserlerde Endülüs'ün dinî, kültürel, coğrafi atmosferinde yetişen ve bıraktıkları eserlerle düşünce dünyasına oldukça fazla etki eden düşünürler sadece İslam dünyası için değil bütün insanlık için önemli çalışmalara imza atmışlardır. • Endülüs'te gelişen İslam medeniyeti Avrupa başta olmak üzere dünyadaki fikir hareketlerinin şekillenmesinde önemli bir paya sahip olmuştur. Kuzeybatı Afrika ile Güneybatı Avrupa'da hâkim olan Müslümanların (İspanya, Portekiz, kısmen İtalya ve Fransa'da, yine Fas ve Tunus bölgelerinde) birçok şehirde tesis ettikleri ilim ve kültür hizmetleri tıpkı sanat ve mimaride olduğu gibi Rönesans'ın doğuşuna zemin hazırlayan çok değerli bir birikimin oluşmasına imkân tanımıştır. • Endülüs'te yetişen İbn Bacce, İbn Tufeyl ve İbn Rüşd Orta Çağ'ı aydınlatan üç önemli isim olarak karşımıza çıkmışlardır. İbn Bacce • İbn Bacce/Avampace (ö. 1138) İslam dünyasının yetiştirdiği önemli düşünürlerden biridir. İbn Bacce'nin içinde yetiştiği ortam, bir iflozof için yeterince elverişli olmasa da felsefi literatür bakımından tatmin edici bir düzeyde idi. Bu bağlamda o bir taraftan Platon ve Aristoteles gibi Antik Yunan filozoflarının diğer yandan Doğulu büyük İslam filozoflarının eserlerine tamamen, kısmen ya da şerhleri vasıtasıyla ulaşabilme imkânına sahip olmuştur. • İbn Bacce'nin Meşşâî bir filozof olarak değerlendirilmesi yanında, “Felsefesinin özü nedir?” sorusuna verilecek açık yanıt, “insan” olacaktır. Zira o “Tedbir el-Mütevahhid” isimli ana eserinde “Acaba kötü bir toplumda yaşamak zorunda kalan iyi bir insan, mutluydu mutluluğunu koruyabilmek, değilse mutlu olabilmek için nasıl bir yol izlemelidir?” sorusuna yanıt arar. Bütün araştırmasını bu soruya bağlayan müellifin temel sorunu, insan olarak ön plana çıkmaktadır. • Felsefi düşünceleri irdelendiğinde, İbn Bacce'nin saf Aristoculuktan ziyade, Farabî'nin yolunu izlemiş olduğu da ön plana çıkarılmıştır. Bu açıdan ilgi duyduğu ilim dalları, yaşayış tarzı ve bilimsel formasyon bakımından da yine Farabî'ye benzetilmiştir. Dolayısıyla metafizik ve ahlak gibi konularda onun Farabî'nin tesiri altında felsefe yaptığı belirtilmiştir. Bu anlamda Farabî'nin iyi bir şarihi ve izleyicisi olmuştur. İbn Tufeyl • Endülüs'te işrak felsefesi ile meşgul olan bir düşünce adamı olarak tanınmıştır. Diğer filozoflara göre daha az kitap yazan daha ziyade düşünme ile meşgul olan bir çizgi sürdürmüştür. O, Yunan bilimi ile Doğu hikmetini birleştirerek yeni bir dünya görüşü oluşturma gayretinde olmuştur. Fertlerin kendilerini iyi yetiştirmelerinin toplumun düzen ve istikrarı için gerekli olduğu üzerinde durmuştur. • Onun şaheseri Hayy. b. Yekzan'daki baş aktör Hayy, kimsesiz ve ıssız bir adada tek başına

kendisi, doğa ve onu var eden güçle ilgili tefekkürünü sürdürürken akıllı ile ulaştığı hakikatler bir peygamberin vahyine muhatap insanın ulaştığı hakikatlerle örtüşmüştür. Bu bize akıl-vahiy, din ve bilim arasındaki uyumu da gösteren bir çalışma niteliğindedir. İbn Rüşd • Ebu'l-Velid Muhammed ibn Ahmed ibn Rüşd 520/1126 yılında Kurtuba şehrinde doğmuş ve 595/1198 yılında ise Merakeş'te vefat edip oraya defn edilmiştir. • İbn Rüşd'ün felsefi alandaki gelişimine İbn Tufeyl'in önemli katkıları olmuştur. Zira onu Halife Ebu Yakup Yusuf ile tanıştıran İbn Tufeyl'dir. Halife, döneminin en entelektüel kişilerinden biriydi. O, felsefeyle ilgiliydi ve Aristoteles'in eserlerinin şerh edilmesini arzuluyordu. Bu konuda en yakınındaki düşünür İbn Tufeyl'den yardım istemiş, o da bu işi kendisinden daha güzel bir şekilde başarabilecek kişi olarak İbn Rüşd'ü halifeye önermiştir. • Onun özellikle Gazalî (ö. 1111)'nin Tehâfüt'üne karşı yazdığı "Tehâfütü't-Tehâfüt" isimli eserindeki fikirleri, hem İslam düşüncesinin gelişmesi hem de düşünürlerin ufkunun açılması bakımından fevkalade yararlı olmuştur. • İbn Rüşd, hem kendinden önceki felsefi görüşleri eleştirmekle hem kendine has görüşler ortaya atıp ve değerlendirmelerde bulunmakla, hem de din-felsefe ilişkisine kendinden öncekilere nazaran müsamahakâr bir boyut kazandırmakla İslam düşüncesi tarihinde haklı bir yer edinmiştir. Felsefe ve din arasındaki uyum doğal olarak İslam felsefesinin en fazla önemsenen problemi olmuştur. İbn Rüşd'ün bu probleme getirdiği çözüm ise tatmin edicidir. İbn Rüşd, felsefeyi "dinin ikiz kardeşi ya da birbirlerini tabiatları gereği seven iki arkadaş" gibi görmüştür. Dolayısıyla onun gayreti bu gerçeği halka bildirmek, ön yargıları gidermek, halkı felsefeye karşı ısındırmak yönünde olmuştur. İbn Rüşd'ün felsefi görüşlerinin merkezinde "akıl-vahiy" arasında var kabul edilen çatışmayı ortadan kaldırmak yer almıştır.

DERS ADI İslam Düşünce Tarihi

ÜNİTE ADI İslam Akılcılığı

ÜNİTE NO 10

YAZAR Prof.Dr. NURİ ADIGÜZEL

GİRİŞ İslam dini vahye dayanır ve muhatabı akıldır. Bu nedenle İslam, insandan aklını etkin ve işlevsel kılmasını istemiştir. İslam düşüncesi içerisinde aklın özellikle teolojik konularda yetersiz kalacağını, yeteneklerinin işe yaramayacağını ve bu nedenle zaman zaman vahiy ile akıl arasında çatışma çıktığını ileri sürenler olmuştur. Oysa İslam'da nistan ve vahiyden kaynaklanan bir akıl-nakil çatışması yoktur. Tarihsel olarak akıl ile vahiy karşı karşıya getiren tartışmaların temelinde çoğu zaman siyasi, ideolojik ve ekonomik nedenlerin bulunduğu görülmektedir. Bunda ayrıca Hıristiyan kültürü içerisinde bu hususta yapılan tartışmaların etkisi olduğu söylenebilir. Genel insanlık tarihi açısından da yeryüzüne hâkimiyet, bilim, kültür ve medeniyet kurma, akıl sayesinde gerçekleşmiştir. Bu yüzden filozoflar insanı bir akıl varlığı olarak tanımlamışlardır. Fakat aklın doğruya ulaşmasında duyuların mı, sezginin mi, aklın ürettikleri veya işleyiş süreçlerinin mi daha belirleyici olduğu hususunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. AKIL ve AKLIN İSLAM'DAKİ YERİ Aklın Tanımı ve Mahiyeti Sözlükte, “ona sahip olanların doğru yoldan sapmalarına engel olan güç” anlamına gelen akıl Kelamcılara göre, “insanın doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden ve güzeli çirkinden ayırt etmesini sağlayan güç” demektir. İlk İslam filozofu Kindî ise akıllı, “varlıkların hakikatlerini kavrayan basit bir cevher” olarak görmüştür. İslam filozoflarının büyük bir kısmı aklın mahiyeti konusunda Aristo ve diğer Eski Yunan filozoflarının görüşlerinden etkilenmişlerdir. Buna göre insan akıllı, bilme gücü ve yapma gücü olmak üzere nefsin güçlerinden meydana gelir. Aklın tanımı ve mahiyeti konusunu ele alan kelamcı ve filozofların büyük çoğunluğu onun soyut bir cevher ya da soyut bir güç olduğu hususunda hemfikirlerdir. İslam filozoflarına göre aklın en önemli işlevleri tasavvur ve tasdiktir. Tasavvur, tekil nesne ve anlamların bir başına idraki iken tasdik, iki veya daha fazla tekil varlık ve anlam arasındaki ilişkinin idrakidir. İslam filozofları tasdik için üç yolla gerçekleştiğini söylemişlerdir. Bunlar, tümdengelim, tümevarım ve analogidir. Onlara göre akıl yürütmenin ilkeleri ise özdeşlik, çelişmezlik, üçüncü hâlin imkânsızlığı ve yeter sebep ilkesidir. Kur'an'da Akıl Kur'an'da akıl ismi olarak değil, eylemleriyle yer almaktadır. Bu eylemlerden en fazla zikredilen ise olumlu ve olumsuz şekilleriyle “akletme” eylemidir. Akıl ile ilgili eylemler kalp ve duyulara ilişkin eylemlerle birlikte zikredilmekte ve duyuların ve kalbin aklın denetiminde kullanılması istenmektedir. Hz. Peygamber'in Akılla İlgili Tutumu Hz. Peygamber hadislerinde daha ziyade aklın işlevleri üzerinde durmuş ve akıl ile ilgili bazı Kur'an ayetlerini açıklayarak yorumlamıştır. Ayrıca Muâz hadisi onun, Kur'an ve sünnette hakkında açık hüküm bulunmayan konularda aklın kullanılmasına izin verdiğini göstermektedir. AKILCILIK KAVRAMI Elea mektebi ile birlikte başlatılan akılcılık, aklın doğru bilgiye ve hakikatin bilgisine nasıl ulaşacağı ile ilgili görüş ayrılıkları sonucu doğmuştur. Buna göre, algı, idrak ve bilgi edinme süreçlerinde duyu ve sezgilerimiz değil, aklımız daha etkin ve belirleyicidir. Düşünce tarihinde Descartes'tan sonra akılcılık kavramının biraz daha gelişerek farklı bir anlam kazandığı görülür. Buna göre akılcılık, her türlü dogmadan, hurafe ve akıl dışılıktan uzak olmak demektir. Zira dogma, aklın süzgecinden geçmeksizin doğrudan benimsenen ve bağlanılan ilke ve hükümlerdir. Bu görüşü benimseyen kişiye “akılcı” denilir. Akılcılığın düşünce tarihi boyunca aldığı farklı şekilleri epistemolojik, metafiziksel, bilimsel, ahlaki, teolojik, siyasi, iktisadi vb. akılcılıklar şeklinde sıralamak mümkündür. İslam düşünürleri arasında da epistemolojik, metafiziksel, ahlâkî ve teolojik akılcılığın savunucuları bulunduğu söylenebilir. Epistemolojik akılcılık, bilgi ve bilimin aklın ilkeleri tarafından üretildiğini öne sürerken, metafizik akılcılık, akıl ve doğa arasında Tanrı tarafından kurulan bir uyum olduğunu savunur. Ahlâkî akılcılık iyi ve kötünün akıl tarafından bilinebileceğini iddia ederken, teolojik akılcılık da inanç konularının ve vahyin aklın süzgecinden geçirildikten sonra kabul edilmesi gerektiğini söyler. İSLAM AKILCILIĞININ DOĞUŞU ve MUTEZİLE Emevi halifesi Muâviye'den itibaren şûrâ yerine çatışma, yöneticiyi seçme özgürlüğü yerine veraset sistemi ve biat yerine güç hakim olmaya başlayınca Müslümanlar arasındaki ihtilaflar gittikçe derinleşti. Fetihler sonucu sosyal ve kültürel değişimler yaşandı. Başka kültür birikimleri Arapçaya tercüme edildi. Bunun sonucunda dinî, siyasî, felsefî birçok tartışma ortaya çıktı. Bu tartışmalar arasında akıl konusu ilk defa Mu'tezile tarafından gündeme getirildi. Mutezile'de Akılcılık İslam düşünce tarihinde aklın etkin

olarak kullanılmasını savunan ilk düşünce akımı Mutezile'dir. Nitekim onlar dinî inanç ve akîdelerini açıklamak ve kanıtlamak için akli delillere başvurmuşlardır. Mutezile akıl ile vahyin birbiriyle çelişmeyeceğini, aralarında çelişki görülmesi hâlinde tevil yoluyla bu çelişkinin giderilmesi gerektiğini savunmuşlardır. İSLAM FELSEFESİNDE AKILCILIK İslam felsefesinde akılcılığın iki önemli kaynağı vardır. Bunlardan birincisi doğrudan doğruya İslam dini, ikincisi eski Yunan felsefesidir. İslam'ın akla ve bilime verdiği önemli ilişkili olarak Müslüman filozoflar da akla ve bilime önem vermişlerdir. Fakat ayrıca eski Yunan felsefesinde ortaya konmuş olan mantık ve felsefe ile ilgili birikimi de değerlendirmişlerdir. İlk İslam Filozofu Kindî'nun Akılcılığı Mutezi'leden sonra İslam düşüncesinde akılcılık meşşâî İslam filozofları tarafından temsil edilmiştir. İlk İslam filozofu olan Kindî aklın, varlıkların hakikatini idrak eden basit bir cevher olduğunu söyler. Ona göre aklın en temel görevi tümel hakikatleri kavramaktır. Aklın en üstün idraki ise Allah'ın varlığı, sıfatları ve fiillerine ilişkin idrakidir. Fârâbî'nin Akılcılığı ve Akıl Hakkındaki Görüşleri Farabi de insan aklının her alanda eğitilmesi ve etkin biçimde kullanılması gerektiğini vurgulamıştır. İyi ile kötünün akıl tarafından bilinebileceğini savunur. Heyûlânî, bilfiil ve müstefâd akıl olmak üzere aklın üç aşamasından bahseden filozof, aklın yetkinliğinin akl-ı faal sayesinde mümkün olacağını belirtir. Ona göre akıl ve din arasında ya da akıl ve vahiy arasında bir çatışma söz konusu olamaz. Çünkü her ikisinin de kaynağı birdir. Farabi, Allah'ın varlığı ve sıfatları, âlem, Allah âlem ilişkisi, ahlak, siyaset ve nübüvvet gibi konularda da akılcı bir yaklaşım sergilemiştir. Onun vahyi de akılla ilişkilendirmiş olması bazı eleştiri ve tartışmaların doğmasına yol açmıştır. İbn Sînâ'da Akıl ve Akılcılık İbn Sina aklın nefsin teorik ve pratik güçlerinden meydana geldiğini söyler. Ona göre akıl, nefsin en belirgin, en önemli yetisidir; teorik ve pratik olmak üzere ikiye ayrılır; faal akıldan başka bilkuvve, bilmeleke, bilfiil ve müstefâd olmak üzere toplam dört düzeyi bulunmaktadır. Bilgi soyutlamaya dayanır ama sezgi yoluyla da elde edilebilir. İbn Sina diğer Meşşâî İslam filozoflarıyla kıyaslandığında ne salt akılcı, ne de salt sezgicidir. Düşünce sistemi içerisinde tecrübeye de yer verse de onun tecrübeciliği akla dayandığından akılcılığı ilerdedir. Fakat onun hem akılcı hem de sezgici olduğu söylenebilir. İbn Rüşd ve Akılcılığı İbn Rüşd'e göre din ve felsefe arasında tam bir uyum vardır. Eğer din ve felsefe arasında bir uyumsuzluk varsa bu durum felsefenin doğru bilinmemesinden ve nassların doğru anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Bu durumda yapılacak şey nassların tevil edilmesidir. Tevil, öncüllerin sonuçlara, sonuçların da öncüllere bağlanması ve kullanılan delillerin hatabî ve cedelî düzeyden burhânî düzeye çıkarılmasıdır. İSLAM AKILCILIĞI İLE XVII. YY. SONRASI BATI AKILCILIĞI ARASINDAKİ FARKLAR Ortaçağda Hıristiyanlığın doğasından kaynaklanan akıl nakil çatışması varolagelmiştir. Çünkü Hıristiyanlık dogmaları esas almakta ve bu sebeple çoğu kez aklın verilerini reddetmekteydi. 17. yy sonrası ortaya çıkan akılcılık buna tepki olarak gelişmiştir. Bu akılcılık ise neredeyse dini, tamamen düşünce sisteminin dışında bırakmaktadır. Oysa Kur'an merkezli İslam düşünce tarihinde akıl nakil çatışmasına pek rastlanmaz. Çünkü Kur'anın bizzat kendisi akli ve bilimi desteklemektedir ve insanı akli düşünmeye davet etmektedir. Aynı zamanda İslam dogmatik bir din olmadığı içinde aklın verileri ile din arasında çatışma değil uyum söz konusudur. İslam düşüncesinde ise akıl ve nakil hakikatini farklı ifade şekilleridir.

DERS ADI İslam Düşünce Tarihi
ÜNİTE ADI İbn Haldun ve Medeniyet Teorisi
ÜNİTE NO 11
YAZAR Prof.Dr. CEVDET KILIÇ

• İBN HALDUN • Hayatı • XIV. yüzyılın büyük İslam filozofu İbn Haldun, kıraat ve fıkıh âlimi, devlet adamı, tarih felsefesinin sosyal bilimler ve özellikle sosyolojinin kurucusu olarak tanınmıştır. 1332 yılında Tunus'ta doğmuştur. Adı Ebu Zeyd Veliiyüddin Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tunisîdir. Çocukluğundan olgunluk yaşına ulaşınca kadar babasının gözetiminde yetişmiş, ilk bilgilerini de ondan almış ve öğrenimine Kur'ân-ı Kerim'i ezberleyerek başlamıştır. Kıraat ilmini öğrenmiş, Arap dili ve edebiyatı konusunda dersler almıştır. Sahih-i Müslim ve el-Muvatta ile Kütüb-i Sitte'nin diğer kitaplarının bazı bölümlerini okuyup fıkıh tahsil etmiştir. Tunus'ta fıkıh, hadis, kelam, akaid, tefsir, felsefe, mantık ve matematik gibi ilimlerde birçok hocadan ders almıştır. On yedi yaşında iken veba salgını yüzünden anne ve babası ile bazı hocalarını kaybetmiş, Tunus sultanı Ebu İshak zamanında alamet kâtipliği (mühürdarlık) görevine atanmıştır. İbn Haldun'un yaşadığı dönemde, Kuzey Afrika'da bulunan İslam ülkeleri arasında siyasi ve fikrî mücadeleler olmaktadır. Bunun sonucunda ortaya çıkan savaşta Tunus sultanı Ebu İshak yenilgiye uğrayıp öldürülünce, düşünürümüz görevini bırakmak zorunda kalmış ve Tunus'dan ayrılarak bir daha bu şehre dönmemiştir. Mısır'da Sultan Berkuk'un teklifi ve öğrencilerin de ricasıyla Ezher Camisi ve Kamhiye Medresesi'nde dersler vermeye başlamıştır. Kısa zamanda şöhreti yayılmış ve sultan tarafından Malikî başkaldılığına getirilerek "Veliiyüddin" unvanını kazanmıştır. 1387 yılında aktif siyasi yaşantısını bırakarak tüm vaktini ilme ve ibadete vermiş, daha önce niyet edip gerçekleştirmediği hac görevini yerine getirmiştir. Hac dönüşü İbn Haldun Mısır'a geri dönmüş ve öğrencilere ders vermeye devam etmiştir. 1400 yılında Timur'un Şam'ı istila ettiği haberini alan sultanın Suriye'ye yaptığı bir sefere de katılmıştır. Yapılan ilk savaşta Timur'un ordusu galip gelince Sultan, Mısır'daki devlet işlerinde birtakım aksamalardan endişe duyarak devletin başında olmak amacıyla Mısır'a dönmek zorunda kalmıştır. Bu sırada İbn Haldun, Timur'la şehrin teslim şartlarını gizlice görüşerek Şam halkının katledilmemesi ve şehrin tahrip edilmekten kurtarılması hususunda önemli bir görevi yerine getirmiştir. 1406 yılında 74 yaşında Kahire'de vefat etmiş ve Nasr Kapısı dışında Sufiyye Kabristanı'na defnedilmiştir. • İbn Haldun'un eserlerini inceleyerek üzerinde araştırmalar yapan ilk millet Türklerdir. İbn Haldun, Anadolu'da Kâtip Çelebi tarafından tanıtılmıştır. Nâimâ, Pîrizade Mehmed ve Ahmet Cevdet Paşa gibi Osmanlı tarihçilerinde İbn Haldun'un önemli tesirleri vardır. Batı'da ise İbn Haldun'un vefatından tam üç yüz yıl sonra Mukaddime adlı eseri ilgi çekmeye başlamış ve hakkında araştırmalar yapılmıştır. XIX. yy. başında Sylvestre de Sacy, Mukaddime'den bir bölüm tercüme ederek Batı âlemine İbn Haldun'u tanıtmıştır. • ESERLERİ • Lübabü'l-Muhassal fi Usulî'd-Dîn: İbn Haldun'un, Fahreddin er-Razî'nin el-Muhassal'ının kısaltılmış şeklidir. • Şifâ'u's-sâ li-Tehzîbi'l-Mesâil: İbn Haldun'un bu eseri Mukaddime'den önce 1372-1374 yılları arasında Fas'ta iken yazdığı kabul edilmektedir. • Kitâbü'l-İber ve Dîvânü'l-Mübtede' ve'l-Haber fi Eyyâmî'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men Âsarahüm min -zevî's-Sultânî'l-Ekber: Bir dünya tarihi niteliği taşıyan bu eseri ön söz ve giriş mahiyetinde kaleme aldığı ve "Mukaddime" adını verdiği bölümle üç kitaptan oluşan yedi ciltten meydana gelir. Girişte tarih ilminin önemine, tarih yazımında takip edilen usullerin araştırılmasına, tarihçilerin düşükleri hatalara, tarih ilminin kapsamlı bir tarifini yaparak kendi tarih anlayışını ortaya koymuştur. • Bu eserlerinin dışında ona ait olduğu bilinen birkaç eser daha bulunmaktadır. Ölümünden bir yıl öncesine kadar olan hayatını, yaptığı seyahatleri ve kişisel anılarını anlattığı otobiyografi niteliği taşıyan el-Ta'rif isimli eseri, Kaside-i Bürde Şerhi, İbn Rüşd felsefesi hakkında bir risale, mantığa dair bir risale, hesap hakkında bir risale, Merakeş sultanına yazılan bir risale, şiire dair bir risale bunlardandır. • UMRAN İLMİ HAKKINDA • İbn Haldun'un düşünce sistemi ve İslam düşüncesine katkısı onun en önemli eseri olan Kitabü'l-İber'in ilk cildi temelinde değerlendirilir. Bu eser çerçevesinde İbn Haldun'un düşünce sisteminin temelleri, bizzat ilk defa kendisinin isimlendirdiği yeni bir ilim ve perspektif inşasına dayanmaktadır. "Umran" olarak isimlendirdiği bu yeni ilmi, yaşadığı ortamın siyasi olaylarının da etkisi olsa gerek, meşhur eseri Mukaddime'nin ilk kısmında ele almaktadır. İbn Haldun'a göre umran, filozofların "İnsan tabiatı gereği medenidir." sözünden hareketle insanların birlikte yaşamak üzere bir araya gelmeleri ve buna yönelik

örgütlenmeler sonucu ortaya çıkan ilişki biçimlerinin toplamıdır. Kısacası umran, toplumsal hayattan ibarettir. İbn Haldun umran ilmini şekillendirirken iki ayrı varlık alanını birbirinden ayırır. • TARİH FELSEFESİ • İbn Haldun; tarihi, “yolu kutsal, faydası çok, gayesi şerefli bir ilim” olarak tanımlar. Tarih, “zahirî görünüşü itibarıyla eski zamanlardan, devletlerden ve önceki çağlarda meydana gelen olaylardan haber vermektense daha fazla bir şey” olmadığını söylediği klasik tarih anlayışından farklılaşır. Onun gözünde tarih ilmi, sadece olayların kaydedilip aktarılmasından ve rivayet edilmesinden ibaret olmayıp, artık teorik ve kavramsal bir çalışmaya dönüşmüştür. Haldun, ulaştığı birçok yasa ile tarihe ve tarihçiliğe farklı bir boyut kazandırmıştır. Tarih felsefesini ampirik bir temel üzerine inşa etmeye çalışan İbn Haldun, tarih felsefesini, tarihî olaylara ve temelinde psikoloji bulunan ve gözlemlerinin ürünü olan bir sosyolojiye dayandırmaktadır. • İNSAN, DEVLET, TOPLUM ve SİYASET FELSEFESİ • İnsan: İbn Haldun, devlet ve toplum felsefesinde Platon ve Aristoteles’ten alınan İslam felsefesinde Farabî ve İbn Sina tarafından benimsenen insanın doğal olarak toplumsal/medenî olduğu önermesinden hareketle insanların bir araya gelmesinin doğal bir zorunluluk olduğunu, Tanrı’nın bu suretle insanlar aracılığıyla dünyayı bayındır durumuna getirme ve onları yeryüzünde kendisinin halifesi yapma iradesinin yerine geldiğini ifade eder. İbn Haldun’a göre insanın toplumsal bir varlık olması, var oluşunu sürdürmesinin de ön şartıdır. Diğer bir ifadeyle insanın var oluş iradesi, bütün zorunlulukların esasını teşkil eder. Çünkü insan, tabii ihtiyaçlarını karşılamak için başkalarına muhtaç olduğu gibi, varlığını muhafaza etmek için de başkalarının yardımına muhtaçtır. Onun varlığını tehdit eden tehlikelerin başında vahşi hayvanlar gelmektedir. • Toplum: İbn Haldun’un ele aldığı sorunlardan biri de insanoğlunun kurmuş olduğu toplumsal yaşam biçimleridir. Bu sorun karşısında İbn Haldun, ilkel/bedevi ve gelişmiş/hadarî olmak üzere iki türlü toplumsal yaşam biçimini/umranı birbirinden ayırır. Bu ayırım özellikle toplumsal üretimin yöneldiği amacın farklılaşmasına dayanır. Bedevi yaşam biçimi, yaşamın sürdürülebilmesi için gerekli olan şeylerin üretimi ile sınırlıdır. Toplumsal üretimde güç, zenginlik, rahatlık ve boş zaman arzusuyla artı değerler arttıkça hadarî yaşam biçimine doğru ilerler. Bu bakımdan bedevi yaşam biçimi, tarihsel açıdan hadarî yaşam biçimini önceler. • Devletin Kuruluşu: Devletin kuruluşu bağlamında İbn Haldun’un ortaya koyduğu en temel kavram “asabiye”dir. İbn Haldun toplumsal birliğin oluşması ve sürdürülmesini, Arapça “tutmak, bağlı olmak” anlamına gelen “asabe” kökünden gelen bu kavramla temellendirir. Asabiye bağları sayesinde iç ve dış saldırılara karşı engel olan yasağcı, toplumun bütününe egemen olur ki, bunun da adı devlettir. • Devletin Büyüme, Olgunlaşma ve Çökme Aşamaları: İbn Haldun’un ele aldığı bir diğer tarihsel-toplumsal sorun, devletlerin kurulduktan sonra genişleyip büyümeleri ve daha sonra da çökmelerinin doğal bir nedenselliğinin olup olmadığıdır. İbn Haldun’a göre bir devlet kurulduktan sonra “büyüme, olgunlaşma ve yıkılma”nın doğal ve zorunlu yasasına tabi olur. • Siyaset Biçimleri/Hilafet ve Hükümdarlık: İbn Haldun’un devletlerin doğal tarihsel sürecini betimledikten sonra ele aldığı en önemli sorun devletin ayakta kalmasını sağlayacak ve onu çöküşten kurtaracak öğenin ne olduğudur. Bu bağlamda İbn Haldun, toplumsal ve politik sorunların çözmek ve devletin çökmekten kurtulması için çoğunluğun boyun eğeceği kesin ve uyulması zorunlu yasalar koymanın gerekliliğini ifade eder. Bunun da iki yolu vardır: Birincisi, devletin ileri gelenleri, akıl ve basiret sahipleri tarafından yasa olarak konulup topluma uygulanan “akli siyaset”tir. İkincisi ise peygambere Tanrı tarafından bildirilen yasalarla yürütülen “şeri siyaset”tir. • İLİMLER İbn Haldun ilimleri şu kategorilerde ele alır. o Felsefi-Aklı İlimler: İbn Haldun, Meşşâî filozofların taksimini takip ederek felsefi ilimleri dört ana kısma ayırır. □ İlki, akıl yürütme ile bilinenlerden bilinmeyenleri çıkarırken zihni yanlış yapmaktan koruyan mantık ilmidir. Mantığın yararı şudur: Araştırma yapan kişi hangi kavram ve sonuçların zorunlu veya arazî olduğunu bilerek araştırmasında yanlış doğrudan kolayca ayırır. □ İbn Haldun, akli ilimlerin ikincisi olarak tabii bilimler veya fizik bilimlerini zikreder. Fizik bilimleri, temel elementleri, bunlardan oluşan madenleri, bitkileri, hayvanları, gök cisimlerini, doğal hareketleri ve kendiliğinden hareket eden hayat (nefis) sahibi varlıkları inceler. □ Üçüncü olarak duyu ötesi manevi hususları inceleyen disiplini, ilm-i ilahi, ilahiyat şeklinde isimlendirir. □ Son olarak nicelikleri kendisine konu edinen matematik ilimler üzerinde durur. o İbn Haldun’un Felsefeye Yaklaşımı ve Felsefeye Yöneltiliği Eleştiriler: İbn Haldun, bilgi anlayışları çerçevesinde filozofların yöntemlerinin doğru ve kesin bilgiye ulaştırmadığını ve soyutlama sürecinde oluşan zihnî sonuçlarla dış dünya arasında büyük bir boşluk oluştuğu söyler. İbn Haldun, filozofların soyutlama yöntemiyle tüm varlıkları ilk akla dayandırdıklarını ve ilk aklın dışındaki varlıkları araştırmayı ihmal ettiklerini belirtir. İbn Haldun, ilahiyatçı filozoflar şeklinde isimlendirdiği Meşşâî filozofları, sadece akılla yetinip kalmaları bakımından tabiatçı filozoflara benzetir. Çünkü tabiatçı filozoflar da sadece duyu ile inceledikleri cisimlerin varlıklarını kabul edip cisimlerin ötesinde Allah’ın hikmetinden hiçbir şey olmadığını iddia etmektedirler. Belki de İbn Haldun için en tehlikeli durum aklın, vahiy olmaksızın erdemli ve kötü fiilleri belirlemede tek başına yeterli ve nihai otorite olabileceği iddiasıdır. Şeriat gelmemiş olsa bile aklın düşünce yoluyla yaratılış olarak övülmüş fiillere yöneleceği ve yerilmiş fiillerden kaçınacağı ve ahiretteki mutluluk ve mutsuzluğun anlamının da bu olduğu önermesi İbn Haldun’un şiddetle karşı çıktığı ve hezeyan olarak nitelendirdiği bir önermedir. • İBN HALDUN’UN TASAVVUF ANLAYIŞI • İbn Haldun, umranda mevcut olan ilimler arasında tasavvufu da sayar. Ona

göre tasavvuf ve zühd yolunu tutan bir salikin/müridin tevhid makamına ulaşınca kadar çeşitli manevi merhalelerden geçmesi gerekir. Bu yolun temel esası da teslimiyet ve ihlastır. Bundan önce gelen ise tam bir imana sahip olmaktır. • İBN HALDUN'UN EĞİTİM ANLAYIŞI • İbn Haldun'un Mukaddimesi 'nde eğitimle ilgili ele aldığı hususlar; genel eğitim, öğretim yöntemleri, çocuk eğitiminde belirgin ilkeler, öğretmenlerin nitelikleri, öğrenme, din eğitimi gibi konulardır. Eğitimin insanların tutum ve davranışlarında değişikliklere yol açacağını belirten İbn Haldun, kır ve kent (bedevi ve hadarî) eğitiminin farklılaşmasından söz etmiştir. Ona göre eğitimin amacı, talebenin yetenekli olduğu alanda bir meleke kazanmasını sağlamaktır. Talebenin yaşı ve zihnî kabiliyetleri dikkate alınması gereken önemli hususlardır. Eğitimde baskı, insanlardaki teşebbüs gücünü yok eder. Sert ve otoriter davranışlar zararlı olduğu gibi kötü alışkanlıklara dahi itebileceği tehlikesini doğurur, yalan, korkaklık ve tembelliğe iter. Öte yandan çocuğu yargılama ve cezaya çarptırmanın da bir eğitimsel yöntem olduğunu göz ardı etmez. Bunun dışında eğitim ve öğretim metotlarında İbn Haldun'un değindiği bazı önemli noktalar da vardır. Bunlar; çocuğa duygularına hitap edecek örneklerin verilmesi, bir konuyu iyice öğrenmeden diğerine geçilmemesi, çocuğa öğüt yerine iyi örneklerin anlatılması, ana baba ve öğretmenin çocuğa yasak ettikleri şeyleri kendilerinin yapmaması gibi hususlardır. İbn Haldun'a göre kabiliyetsiz birini bir ilim alanında yetiştirmeye çalışmak boşuna zaman harcamaktır. İbn Haldun, yetişme çağındaki çocuklara din eğitiminin gerekliliği ve önemi üzerinde de durmuştur.

DERS ADI İslam Düşünce Tarihi

ÜNİTE ADI Anadolu İrfan Geleneği

ÜNİTE NO 12

YAZAR Prof.Dr. HÜR MAHMUT YÜCER

Anadolu irfanı üç farklı toplumsal zümre üzerinden görülmüş ve üç aşamalı olarak Türk toplumunu inşa etmiştir. 1. Konargöçer Türkmen kabileler içinde Türkmen ataları, Türkmen kocaları, îlâ-yı kelimetullah uğruna savaşan alperenler, Âhiyân-ı Rûm, Bâciyân-ı Rûm, Gâziyân-ı Rûm, Abdalân-ı Rûm ve fakılar. 2-Dinî ilimleri tahsil etmelerine rağmen daha çok okumamış kesimlere hitap eden, Türkçe ve anlaşılır bir dil kullanarak hikmet geleneğini devam ettiren Ahmed Yesevî ve yolundan gelen, Tapduk Emre, Yunus, Hacı Bektâş vb erenler. 3-Klasik tasavvuf ve tarikat geleneği içinden gelerek şeriat, tarikat, marifet hakikat sıralamasına dikkat eden zümreler. Anadolu irfan geleneği müntesiplerinin ayırıcı ve üstün vasfı kendini Allah katında değerli ve yeterli görmeyen melâmetî tavrı ile diğer insanlara hizmet ve yardım ile hakkın rızasını kazanacağını düşünen fütüvvet özelliğidir. Bu sebeple onlar çoğunlukla kendilerini gizleme yolunu tutmuş, Hak rızasını tahsil için de Hz. İbrahim ahlakı olan sofraya kurma ve yemek ikramı yöntemini tarikat kuralı hâline getirmişlerdir. Melâmete dayalı kişisel ahlak ile sosyale dayanan fütüvvet erkânıyla Anadolu'yu kendine özgü bir tarzda imar, ihya ve inşa etmiştir. Buradan edebî ve estetik bir dil, sanat ve zarafet özelliklerini ihtiva eden musiki ve diğer görsel sanatlar ortaya çıkmıştır. İrfanî geleneğin öncüleri kendilerini, Allah'ın varlığının hem iç (enfüsi) âlemde hem de dış (afaki) âlemde algılanmasına yönelik çağrısını ciddiye alan kimseler olarak görmüşlerdir. Onlar zahirden çok bâtına, eylemden çok temaşaya, hukuki ayrıntılar üzerinde durmaktan çok ruhani gelişmeye, toplumsal ilişki ve etkileşimden çok nefis terbiyesine ağırlık vermişlerdir. Onlar Allah'ın gazap, kahır ve celalini tartışmaktan çok O'nun rahmet, lütuf ve cemalinden söz etmişlerdir. Nefsi terbiye önemlidir, kurtuluşumuzu ümit ederiz. Anadolu irfanı geleneğine mensup zümrelerin asıl amacı ne keşf ve keramet sahibi olmak ne de halk içinde şan ve şöhre sahibi olmaktır. Aksine tüm gayret ve çalışmaları kişinin kalbini tasfiye, nefsinin tezkiye etmesi ve bu suretle de Cenab-ı Hakk'ın rızasına ermeye çalışmaktır. Bu çerçevede irfan ehli, "Allah yerlerin ve göklerin nurudur." (Nur, 24/32.) ayetinde belirtilen sırta ermek uğruna perdeleri ortadan kaldırmaya çalışmış, "Biz ona şah damarından daha yakınız.", (Kaf, 50/16.) "Biz ona sizden daha yakınız fakat göremiyorsunuz." (Vâkıa, 56/85.) ayetlerindeki sırların hakikatine ermeye çabalamışlardır. "Her şey yok olacak ancak O'nun vechi hariç." (Kasas, 28/88.) ayetinin halvetanesine girmişler, "Allah'ın dışındaki her şey batıldır" sözünün nuruyla hidayet bulmuşlardır. Var olan sadece o ise ve bunun dışındakiler mecazen var ise o zaman sevinilecek ya da üzülecek bir şey yoktur. Kayıtsız olmak gerekir. İrfanî gelenekte soy ve sop, ırk ve etnik köken önemli olmadığı gibi mensup oldukları ailenin meşhur olması da önemli değildir. Soy ve renk farkı gözetmeden bütün insanlığı kucaklamayı hedeflerler. Üstünlüğün temelde "takva"da olduğunu bildikleri ve beyazın siyaha, siyahın beyaza, dindarlık ve ahlak üstünlüğü dışında bir üstünlüğü olmadığına inanarak yaratılanı yaratandan ötürü sevmek zorunda olmuş ve yetmiş iki millete bir gözle bakmışlardır. Her şey canlıdır, Allah'ın üzerine yüklediği emanetini zorunlu yerine getirmektedir. İnsan da diğer varlıklara karşı emaneti iradeli olarak yerine getirmelidir. İrfan ehlinin öncülerine ait temel özelliklerinden biri de grup, tarikat ve cemaat taassubundan uzakta, seyyah-ı âlem olmaları hasebiyle cemiyet adamı olmalarıdır. "Bir şeyhin sohbetinde bulunanlar (sahip, ashap, yoldaş) başka şeyhlerin sohbetinde de bulunabilirler, başka üstat ve âlimlerden de faydalanabilirlerdi. Fakat hangi şeyhin sohbetine daha çok devam etmiş, hangi şeyhin meşrebi ve yaşama tarzı daha çok hoşuna gitmiş, hangi şeyhi daha çok kendine örnek alıp ondan etkilemişse o şeyhin ashapı olarak bilinirlerdi. Bu şeyhlere sohbet şeyhi denmekle beraber irade şeyhi de denirdi. İrade şeyhi denmesi, salikin o şeyhin etkisiyle tasavvuf yoluna girmeye kesinces karar vermesi anlamına geliyordu." Önemli olan hak rızasıdır. Anadolu irfanı, kaynağını Kur'an ve sünnetten almıştır. Türkler İslamlaşmaya paralel olarak dinin istediği unsurlar içerisinden yoksula-yetime, yolda kalmışa yardım etme, düşenin elinden tutma, aç doyurma, ahde vefa, fedakârlık, sadakat gibi hususları kendi tabiatlarına ve bünyelerine uygun olarak alıp geliştirmişler ve dindarlık anlayışlarının belirgin özelliği hâline getirmişlerdir. Bu ayırıcı iki özellik Horasan melâmiliği ve Hz. Ali Efendimiz üzerinden doğan fütüvvet erkânı (sonraki asırlarda ahilik teşkilatı)dır. Horasan Melâmiliği ile kendilerini Allah'a karşı fakir ve bağımlı olmayı (ahd, misak, beyat), fütüvvet erkânı ile din ve Allah

için maldan hatta Hz. Ali gibi candan geçmeyi göze almak gerektiğini anlamışlardır. Birincisi ile Allah katında ötekinin daha değerli olduğunu, ikincisi ile ona sofrayı kurmak dâhil hizmet ve ikram etmeyi alışkanlık hâline getirmişlerdir. Bu iki haslet sebebiyle kendilerinden önce Anadolu'ya gelen Arapların yapamadığını yapmış Anadolu'yu vatan tutabilmiş ve millet olmuşlardır. Anadolu irfanı biri Yesevî, Yunus Emre çizgisinde Türkçe olarak genel halk kesimini sözel yollarla, ikincisi Mevlâna, İbn Arabî, Necmeddin Kübrâ, Sühreverdî'nin çizgisinde Farsça, Arapça eserlerin etkisiyle daha eğitimli kesimler arasında gelişmiştir. Necmeddin Kübra, Mevlâna ve Yesevî etkisi Orta Asya'dan, İbn Arabî, Necmeddin Râzî, Sühreverdî, Kirmanî Farsça ve Arapça konuşulan bölgelerden gelip Anadolu hamurunu yoğurmuştur. Sonuçta birbirinden farklı bölgelerden gelen ve farklı dillerle farklı şeyler söylediği zannedilen bu ekollerin incelendiğinde aynı şeyi söylediği fark edilecektir. O da tanrının birliği ve ona yaklaşmanın nasıllığıdır.

DERS ADI İslam Düşünce Tarihi

ÜNİTE ADI İslam Düşüncesinin Batı Felsefesine Etkileri

ÜNİTE NO 13

YAZAR Prof.Dr. HACİ ÖMER ÖZDEN

İSLAM DÜŞÜNCESİ'NİN BATI FELSEFESİNE ETKİLERİ Dünyada mevcut kültür ve medeniyetler, bağımsız olarak gelişmemiş, birbirlerine etkileri ve katkıları olmuştur. Nasıl ki İlk Çağ Yunan felsefesi, İslam felsefesinin doğuşunda ve gelişmesinde etkili olmuşsa İslam felsefesi de Orta Çağ'dan itibaren Batı düşüncesi üzerinde etkili olmuştur. Bunun temel nedeni, Batı'da Hıristiyanlığın kabulünden itibaren sadece ahirete taalluk eden hususlara değil, dünyaya ilişkin konulara da kilisenin müdahil olmasıydı. Kilise mensuplarının aklı, dinin anlaşılıp kendi düşüncelerine göre yorumlanmasının hizmetinde kullanmaları, yapılan her işi din adına engellemeleri veya din adına yapılmasına müsaade etmeleri, giderek herkesin ve her şeyin kilise ve çevresindekilerin çıkarlarına göre belirlenmesiyle sonuçlanmış ve bu da sekizinci, dokuzuncu asırlardan itibaren Hıristiyan dünyasında çeşitli açmazlara yol açmaya başlamıştır. İslam Düşüncesinin Batı Dünyasındaki Etkileri Kilise ve çevresindekilerin Orta Çağ boyunca bu tavrını sürdürmesi, Avrupa'nın karanlık bir dönem geçirmesine neden olmuştur. Buna mukabil Doğu'da sürekli ilerleyen ve gelişen bir İslam medeniyeti dikkatlerden kaçmamış ve Hristiyan dünyası, gelişen bu medeniyeti yok etmek için yine kilisenin öncülüğünde Müslüman dünyasına savaşlar düzenlemiş ve bu savaşların adı da Haçlı Seferleri olarak nitelendirilmiştir. Gerek haçlı seferlerine katılan ileri görüşlü bazı Hıristiyanların gözlemleri gerek Hıristiyan öğrencilerin Endülüs ve Orta Doğu'daki medreselerden aldıkları dersler ve gerekse Müslüman filozof ve bilim adamlarının eserlerinin Latince ve diğer bazı Avrupa dillerine tercüme edilmeleriyle İslam dünyasındaki gelişmeler, peyderpey Avrupa ülkelerinde etkili olmaya ve taklit edilmeye başlanmıştır. Örneğin medreseler hem mimari plan olarak hem müfredat olarak Avrupa'ya aktarılmış ve adına da evrensel bilim yuvası anlamında univercity denilmiştir. Bugünkü üniversitelerin kaynağı medreselerdir. Kurulan bu üniversiteler, Köln, Padua, Bologna ve Oxford şehirlerinde aynı adlarla kurulmuşlardır. Tercüme edilen eserler arasında Kindî'nin "Risale fi Mahiyeti'l-Akl"; Fârâbî'nin "es-Siyasetü'l-Medeniyye", "Uyûnu'l-Mesâil"; İbni Sinâ'nın "Kitabu'ş-Şifa", "Necat" ve "Kitabu'n-Nefs", "el-Kanun fi't-Tıb"; Ebu Bekir Zekeriyya Razî'nin, "Kitabu'l-Havi fi't-Tıb"; Gazalî'nin, "Makasidu'l-Felasife", "Tehafütü'l-Felasife"; İbni Tufeyl'in, "Hayy b. Yakzan"; İbni Rüşd'ün, "Tehafütü't-Tehafüt" ve "Faslu'l-Makal" gibi eserleri bulunmaktadır. Dolayısıyla da etkilenilen filozof ve bilim adamları da eserleri tercüme edilen bu şahsiyetler yanında Birunî, Harezmi, İbni Baccе, Sühverdi, İbn-i Arabî ve daha birçok filozof ve bilim adamı bulunmaktadır. İslam Filozoflarının Batı Felsefesine Etkileri Batı dünyasının İslam dünyasını bu kadar yakından takip etmesiyle on ikinci asırdan itibaren Avrupa'da yavaş yavaş kıpırdanmalar olmuş ve giderek artan protesto ve eleştiriler sonunda on beşinci asrın ortalarında, özellikle de İstanbul'un fethinin akabinde İtalya'nın Floransa kentinde yeni bir yapılanma başlamıştır. Sonraları adına Rönesans denilen bu yeniden yapılanma, Avrupa'nın Orta Çağ'ın karanlıklarından kurtulmasını sağlamıştır ve bunda da görüldüğü gibi İslam dünyasının ve düşünce yapısının önemli etki ve katkıları olmuştur. Yaklaşık iki asır süren Rönesans ile Batı dünyası, unuttuğu Grek felsefe ve bilimini, İslam dünyasından öğrendikleriyle yeniden keşfetmiştir. Söz gelimi Orta Çağ boyunca yanlış bilinen Aristoteles, özellikle İbni Rüşd sayesinde yeniden tanınmıştır. Bu ve benzeri etkilenmelerle Batı, kültürel kodlarını tekrar bulmuş ve yeni bir soluk almıştır. Rönesans'ın başarıya ulaşmasıyla da Avrupa, on yedinci asırdan itibaren yeni bir medeniyete doğru yelken açmıştır. On yedinci asrın başından itibaren Descartes'la başlayan felsefi ve bilimsel gelişmeler, Batı'yı bugünkü gelişmişliğine ulaştırmıştır. İslam Düşünürlerinin Batı Bilimine Katkıları Medeniyetler, bilgi ve bilimle gelişir. Bilgiye ve bilime kim değer verirse medeniyetin lokomotifliğini de o millet üstlenir. Hangi millet ya da devlet daha metodik ve uygulamaya yönelik tutuma sahip olmuşsa uygarlık yarışında bayrağı o taşımış ve ipi o göğüslemiştir. Geçmişte uzun süre bu bayrak taşıyıcılığı görevini, İslam dünyası ve bu medeniyet içerisinde de Türkler yerine getirmiştir. Çünkü Türk-İslam medeniyeti yenije ve yeniliğe açık olmuştur. Nasıl ki Orta Çağ Avrupası kapılarını yeniliklere kapattığından dolayı gerilemişse maalesef Türk-İslam dünyası da on yedinci asırdan itibaren her türlü yeniliğe kapılarını kapattığı için gerilemeye başlamış ve her alanda zayıf düşmüştür. Yeni bilgi kaynaklarıyla yeni bilgi, felsefe ve bilim üreten Batı, yaklaşık dört asırdan bu yana ve

asrımızda ilerlemenin ve gelişmişliğin bayraktarlığını yapmaktadır. İnsanlık devam ettiği müddetçe bayrak da el değiştirecektir. Ama her zaman bildiklerini pratiğe aktarabilenler ve daha çok çalışanlar insanlık tarihine yön vereceklerdir. Bu bakımdan Türk gençliğine düşen görev, çok çalışıp uygarlık yolunda yeniden zirveye ulaşmak ve medeniyete yeni bir yön vermek olmalıdır.

DERS ADI İslam Düşünce Tarihi

ÜNİTE ADI Çağdaş İslam Düşünürleri

ÜNİTE NO 14

YAZAR Prof.Dr. BAYRAM ALİ ÇETİNKAYA

İslam Düşüncesi'nin “donma-duraklama” ve “kendisini yenileyememe” evresinin başlangıcını, İbn Rüşd'e (1126-1198), daha iyimser bir yorumla İbn Haldun'a (1332-1406) kadar götürmek mümkündür. Ancak İslam dünyası, gerileme ve ilerleyememe sorununu son üç dört asırdır tüm boyutlarıyla yaşamaktadır. Bu sorun son iki asırdır, daha derinden ve köklü olarak tartışılmakta, bunun sonucunda “çağdaş” olarak isimlendireceğimiz düşünür ve mütefekkirler ortaya çıkmaktadır. Osmanlı'nın “Yenileşme Dönemi”nde ilim ve fikir adamlarımız Batı Felsefesini ve filozoflarını takip edip, Osmanlı toplumunu bu düşünce akımlarından haberdar etmişler, hatta onları değerlendirip eleştirme tavrını dahi gösterebilmişlerdir. Onlar, sadece Batı Felsefesi'yle sınırlı kalmamış, aynı zamanda Doğu (İslam) felsefesiyle de daha geniş bir şekilde ilgilenmişlerdir. Bu düşünürler ve bunların mensup olduğu fikir akımları, sadece o dönemi etkilemekle kalmamış, Cumhuriyet Dönemi'ni, hatta günümüzü de etkilemiştir. Bu düşünce akımlarının Türkiye'ye girmelerinden sonra tesirleri sona ermemiş; varlıklarını günümüze kadar çeşitli siyasi ve felsefi platformlarda sürdürmeye devam etmişlerdir. • İslam dünyasının, gerileme ve ilerleyememe sorunu iki asırdır tartışılmaktadır. Bunun bir sonucu olarak “çağdaş” unvanıyla isimlendireceğimiz düşünür ve mütefekkirler ortaya çıkmıştır. Bu bölümde genelde İslam coğrafyasındaki özel de ise Osmanlı coğrafyasındaki bazı düşünürlerin kısa biyografileri, belirgin fikirleri ve bazı eserleri ele alıp kısaca değerlendirilmiştir. • Osmanlı'nın “Yenileşme Dönemi”nde ilim ve fikir adamlarımız ve düşünürlerimiz, Batı Felsefesi'ni ve filozoflarını takip edip, Osmanlı toplumunu bu düşünce akımlarından haberdar etmişlerdir. • Bu düşünürler ve bunların mensup olduğu bu fikir akımları, sadece o dönemi etkilemekle kalmamış, Cumhuriyet Dönemini, hatta günümüzü de etkilemiştir. Bu düşünce akımlarının Türkiye'ye girmelerinden sonra tesirleri sona ermemiş, varlıklarını günümüze kadar çeşitli siyasi ve felsefi platformlarda sürdürme gelmişlerdir. • Osmanlı'nın “Yenileşme Dönemi”nde ilim ve fikir adamlarımız Batı Felsefesini ve filozoflarını takip edip, Osmanlı toplumunu bu düşünce akımlarından haberdar etmişler, hatta onları değerlendirip eleştirme tavrını dahi gösterebilmişlerdir. Onlar, sadece Batı Felsefesi'yle sınırlı kalmamış, aynı zamanda Doğu (İslam) felsefesiyle de daha geniş bir şekilde ilgilenmişlerdir. • Bu düşünürler ve bunların mensup olduğu fikir akımları, sadece o dönemi etkilemekle kalmamış, Cumhuriyet Dönemi'ni, hatta günümüzü de etkilemiştir. Bu düşünce akımlarının Türkiye'ye girmelerinden sonra tesirleri sona ermemiş; • varlıklarını günümüze kadar çeşitli siyasi ve felsefi platformlarda sürdürmeye devam etmişlerdir. • • Çağdaş İslam düşünürleri çerçevesinde şu isimler, genel özellikleriyle ele alınacaktır: Cemaleddin Efganî, Muhammad Abduh, Seyyid Ahmet Han, Muhammed İkbâl, Musa Carullah, Ebu'l-Â'la Mevdudî, İsmail R. Farukî, • Fazlurrahman, Hamidullah, Ziya Gökalp, Abdullah Cevdet, İsmail Hakkı İzmirli, M. Hamdi Yazır, Şemsettin Günaltay, Nurettin Topçu ve Hilmi Ziya Ülken. • İslami araştırma, felsefe ve ilimlerde önemli bir seviyeye ulaşan Cemaleddin Efganî Müslümanlar arasında yaygınlık kazandırılmaya çalışılan materyalizm propagandasına karşı koymuş ve eleştirilerde bulunmuştur. Müslümanların, kendilerini yabancı hâkimiyetinden kurtulabilmeleri için, bir tek halife altında birleşmeleri için Batı'daki ilerlemenin teknik açıdan kavranması gereklidir. • Abduh, İslam dünyasının son üç yüzyıldaki fikrî durgunluk, taklitçilik ve monotonluktan kurtuluşunu, akılcılıkla aşmanın mümkün olduğuna inanır. Bununla birlikte o, ahlakta ıslahat için en önemli vasıta olarak dini görür. Abduh, ıslahata dinî kavramlardan başlamak gerektiğini düşünmektedir. • Seyyid, İslam'ın bilimsel araştırmalara karşı olmadığını belirterek, İslam'daki dinî düşüncenin yeni bir sentezini ortaya koyma gayretine girişti. Bu kapsamda İslam'ın Batı bilimleriyle birlikte öğretebileceği yeni bir eğitim sisteminin kurulmasını önerdi. • Büyük bir felsefi sistem geliştirememiş olmasına karşı İkbâl'in felsefi düşüncüsü hem kapsamlı hem de derinliklidir. Şiirlerinde ve felsefi yazılarında sunduğu geniş evrensel dinî bakış, insanlığın tümünü kuşatan bir bakıştır. • Hareket noktası İslam olan Carullah'a göre İslam'ı iyi bilmek, iyi yorumlamak ve iyi yaşamak suretiyle canlanma gerçekleşecektir. Bunun için eğitim üzerinde yoğunlaşan Musa Carullah, hem Rusya'daki hem Osmanlı'daki hem de İslam dünyasındaki eğitim kurumlarını, muhtevalarını, sistemlerini ve programlarını gözden geçirerek eleştiriye tabi tuttu. • Farukî'ye göre, bilginin

İslamileştirilmesi modern düşüncenin doğru olan yönlerini, Kur'an-ı Kerim, sünnet ve sahih geleneksel düşüncenin verileri ile birleştirerek şekillendirmek ve bir kalıba dökmektir. • Fazlurrahman, Müslümanların ve bütün insanlığın hayrı için, İslam dünyasının içinde bulunduğu durumdan kurtulmasının ve çağdaşçı bir yaklaşımla İslam'ın yeniden keşfedilmesinin gerekliliğini savunmuştur. • Muhammed Hamidullah, hukuk araştırmacısı kimliğinden kaynaklanan özellikleriyle rasyonel yönü ağır basan, inceleme konusu olarak ele aldığı hususların sebepleri ve bu sebeplerin ortaya çıkardığı sonuçları vurgulamaya yönelik bir yöntem tercih etmiştir. • Ziya Gökalp, Durkheim'in etkisinde kalarak toplumda başlıca iki gerçek görmüş, bu gerçekleri akılcı ve bilimsel bir yöntemle anlatmaya çalışmıştır. Bu • gerçeklerden birisi "hars", diğeri "medeniyet", başka bir deyişle, biri "kültür" öteki "uygarlık"tır. • Dr. Abdullah Cevdet'in, hem Doğu'dan hem de Batı'dan tercüme yapmasını, onun Doğu kültürüyle, Batı teknoloji ve kültürünü uzlaştırıp harmanlama (sentez) isteğinin bir yansıması olarak değerlendirmek mümkündür. • İzmirli'ye göre din ile fen, insanın farklı ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Dinin görevi insanın vicdanını, mefkûresini ve emellerini geliştirmektir. Fennin gayesi ise hiçbir müdahaleye bağlı kalmaksızın tabii olaylar ve tabiat kanunları hakkındaki bilgiyi takviye etmektir. • Hamdi Yazır'a göre, İslam dünyası bugün (1923) musibetlerden doğan bir uyanışın heyecanı içindedir. Yalnız burada ilim ve dini, akıl ile hissi karşı karşıya getirmemeli, çatlak medeniyetleri değil, insanlığa kemal vahdeti ile yapışacak ve millî vicdanımızı kökünden kavrayacak mesut bir medeniyeti ideal edinmeliyiz. • Günaltay, İslamlaşma, Türkleşme ve Muasırlaşma cereyanlarını birleştirmede Ziya Gökalp'in fikirlerini benimsemiştir. O, kurtuluş yolu olarak bu üç fikir cereyanını görmüş ve bunlardan biri diğerine feda edildiği takdirde toplumsal gelişmenin ve çağdaş ilerlemenin gerçekleşmeyeceğine inanmıştır. • Batıcı bir kültür ihtilalini gerçekleştirmeyi hedefleyen Cumhuriyet Türkiye'sinde Hareket Dergisi ile mistik ve ruhçu düşüncenin fikrî ve felsefî temellerini araştırmış, Batı tarzı eğitimden geçmiş aydın Müslüman tipinin oluşumunda önemli bir rol oynamıştır. • Batı Düşüncesi'ni iyi bilen Hilmi Ziya Ülken, İslam ve Batı düşüncesinin bir takım unsurlarıyla yeni sentezlere ulaşabileceğine inanıyordu. Felsefeyi ve • sosyolojiyi iyi bilen din âlimlerinin yetişmesini isteyen Ülken, din adamlarının felsefî, sosyolojik ve psikolojik bilgilerle donanmış olmasını isterdi. Çünkü felsefî bilgilerle donanmamış din adamı, dine ve dinî inançlara karşı yöneltilen hücumları yeteri kadar cevaplandıramaz ve inandırıcı olamazdı.